

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ
СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувач ступеня вищої
освіти «магістр» 07-231М групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної програми
«Психологія»

Олена ЯКОВЛЕВА

Керівник: д. психол. н., професор

Олена БЛИНОВА

Рецензент: к. психол. н., доцент

Вікторія КАЗІБЕКОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичне дослідження проблеми життєвих цінностей особистості	7
1.1. Поняття «життєві цінності».....	7
1.2. Види життєвих цінностей і їхні фактори.....	13
1.3. Життєві цінності молоді: від минулого до сьогодення.....	22
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження життєвих цінностей сучасних старшокласників	34
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження.....	34
2.2. Аналіз і інтерпретація результатів дослідження.....	40
2.3. Рекомендації щодо впливу життєвих цінностей на становлення особистісної зрілості старшокласників.....	54
Висновки до розділу 2.....	60
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	71
Додаток А. Авторська анкета для виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників.....	71
Додаток Б. Методика ціннісних орієнтацій М. Рокіча.....	74
Додаток В. Тест-опитувальник особистісної зрілості Ю.З. Гільбуха...	77

ВСТУП

Актуальність теми. Життєві цінності сучасного суспільства надзвичайно різноманітні. Вони перебувають під впливом як суспільних факторів, так і особистісних чинників.

Поняття «цінність» є центральним орієнтиром при вивченні ціннісних орієнтацій особистості. Дана тема є досить актуальною в Україні, адже ціннісні орієнтації молоді, як найбільш «динамічної» групи суспільства, більше за інші схильні до змін. Саме в молодіжному середовищі формується новий тип особистості, який буде домінувати і розвиватись у майбутньому.

Проаналізувавши публікації наукового характеру у своїй роботі ми спиралися на праці західних вчених (А. Маслоу, М. Рокіча, У. Томаса, С. Фелдмана, Ш. Шварца) і провідних вітчизняних психологів (Т. Заславської, А. Здравомислова, А. Ковалерова, О. Кравченко, Н. Лапіна, Л. Овсянецької, М. Скока, Н. Сорокіної, В. Ядова,) та ін. Вивченню особливостей формування цінностей та ціннісних орієнтацій у підлітковому віці присвячені дослідження Н. Волкової, І. Дубровіної, К. Роджерса, Д. Фельдштейна, та ін.

Формування життєвих цінностей є невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу. Щоб вирішити одну з основних проблем освіти – виховати людину моральну, творчу, здатну до побудови власної життєвої позиції, необхідно змінити підходи до формування ціннісних орієнтацій особистості, сформувати в ній потребу керуватися цими ціннісними орієнтаціями в реальному житті, на що і повинен бути спрямований весь виховний процес у сучасних закладах освіти.

Отже, поняття «цінність» є предметом широких теоретичних досліджень різних наукових спрямувань і не втрачає свою актуальність і досі.

На сучасному етапі розвитку України як незалежної держави поживалися дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій суспільства, особливо молоді. Підвищений інтерес науковців до проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій – це результат більш поглибленого розуміння природи людського пізнання, яка в процесі трансформації набуває нових ознак та допомагає особистості пристосуватися до якісно нових соціально-культурних умов життя.

Актуальність дослідження полягає в тому, що процес формування життєвих цінностей старшокласників є дуже важливим, оскільки вони багато в чому визначають світогляд людини, і як невід'ємний елемент структури особистості, цінності являють собою єдність думок, почуттів і поведінки представника молодого покоління. На формування ціннісних орієнтацій впливають всі соціальні інститути суспільства. Зміни, що відбуваються в соціально-економічній, політичній і культурній сферах, мають значний вплив на формування стійкої ціннісної бази молоді людини, психологічною основою якої є різноманітна структура потреб, мотивів, інтересів, ідеалів і переконань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: кваліфікаційна робота написана в межах тематичного плану кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету «Соціально-психологічні виміри становлення та розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0119U101096).

У ході дослідження була поставлено наступну **мету:** теоретичним та емпіричним шляхом дослідити особливості формування життєвих цінностей старшокласників.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань:**

- теоретично дослідити та з'ясувати сутність поняття «життєві цінності»;
- виокремити їх види, проаналізувавши вітчизняні та зарубіжні джерела;

- визначити психологічні особливості процесу формування цінностей і ціннісних орієнтацій в юнацькому віці;
- провести емпіричне дослідження щодо виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників, проаналізувати та інтерпретувати отримані емпіричні дані.
- розробити рекомендації щодо впливу життєвих цінностей на становлення особистісної зрілості старшокласника.

Об’єктом дослідження є життєві цінності.

Предметом дослідження є психологічні особливості життєвих цінностей сучасних старшокласників.

Методи дослідження: для розв’язання поставлених завдань використано комплекс теоретичних та емпіричних методів наукового дослідження:

- *теоретичні:* теоретичний аналіз, узагальнення та систематизація наукових літературних джерел;
- *емпіричні:* авторська анкета для виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників та стандартизовані опитувальники: «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча та «Особистісна зрілість» Ю.З. Гільбуха.
- *методи математичної статистики:* групування, графічний вираз та кількісна оцінка даних, статистична обробка отриманих фактів, кореляційний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів: отримані результати можуть бути використані для написання наукових робіт, в яких надані результати покажуть зміни ціннісних орієнтирів сучасних старшокласників.

Практичне значення одержаних результатів: результати дослідження можна використовувати під час роботи класного керівника і вчителів-предметників з учнями старшої ланки, для кращого розуміння життєвих цінностей і пріоритетів учнів. Авторську анкету можна

використовувати для проведення тестів з сучасними старшокласниками для визначення їхніх життєвих цінностей.

Апробація результатів дослідження: за темою кваліфікаційної роботи опубліковано статтю в збірнику матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 14.05.2020):

Яковлева О.О. Психологічні особливості життєвих цінностей та ціннісних орієнтацій сучасних старшокласників // Соціально-психологічні технології розвитку особистості : Зб. наук. праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 14 травня 2020 р.) / ред. колегія: А. М. Яцюк, Н. О. Олейник, В. В. Мойсеєнко та ін. – Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2020. – С.419-422.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 94 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття «життєві цінності»

Автори багатьох теорій про сенс людського буття, вважають, що головною ідеєю людського існування, його смисловий центр складають будь-які цінності або система цінностей. І незважаючи на те, що величезна кількість часу відводиться на вивчення і опублікування робіт вітчизняних і зарубіжних психологів, життєві цінності в кожній праці розуміються по-різному. Ще філософи давнини, такі як Аристотель, Кант, Діоген, задавалися питанням «що можна вважати цінністю?». Вперше це питання було порушено Сократом, який зробив його центральним пунктом своєї філософії, сформульований ним у вигляді питання про те, що таке «благо» (Кант І.) [19, с.128].

Термін «цінність» з початку 60-х років ХІХ століття почав активно використовуватись представниками громадських наук, а вже в першому десятилітті ХХ століття виникає філософська дисципліна, завданням якої було дослідження цінностей як змістотворних підстав людського буття, які задають спрямованість людського життя в цілому, що носить назву «аксіологія».

Етимологія поняття «цінність» бере свій початок від прикметника «цінний», спираючись на який автори словників української мови надають визначення і самого терміна.

1. Цінність – вартість, шана.
2. Цінність – це виражена в грошах вартість чого-небудь. Щось важливе, тобто те, що має високу вартість. Те, що є дуже важливим в тому чи іншому відношенні.
3. Цінність – скарб, коштовність.

4. Цінність – значення, яке задовольняє будь-які потреби людини.

5. Цінність – предмет, що представляє певну важливість для певної культури, духовного життя будь-якого народу.

6. Цінність як властивість предмета або явища, однак вона має значні якості не від природи, а завдяки суб'єктивним оцінкам конкретних властивостей, залучених до сфери людського життя, безпосередньо викликають інтерес і потребу в них (Вишлецов Г.П.) [10].

У літературі, присвяченій проблемі цінностей, можна виокремити декілька підходів до розуміння зазначеного феномену.

До першого, і найбільш широкого підходу є сенс зарахувати ті визначення, які роблять акцент на здатності речей (явищ, процесів, ідей, ідеалів тощо) виступати засобом задоволення потреб й інтересів людей, служити суспільному прогресу і всебічному розвитку особистості. Ось типова формула цієї групи: «Цінності є суттю предмету, явища і їх властивостей, які потрібні (необхідні, корисні, приємні) людям певного суспільства або класу, і окремої особистості як засобу задоволення її потреб й інтересів, а також – це ідеї як норма, мета або ідеал» (Тугаринов В.П.) [38, с.198].

Другий підхід до розуміння цінностей формально досить близький до першого, але в той же час і помітно відрізняється від нього. У ньому увага акцентується на значущості речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності соціальних суб'єктів, їх потреб і інтересів. Цінність є нічим іншим, як моментом значення якого-небудь явища, предмету, вчинку, взагалі суцього для життєдіяльності певної людини, класу, суспільства; та вказує на роль цього суцього в її житті. Цінності – це всі важливі для людини реальні або уявні предмети і явища (у тому числі сама людина як вища цінність), які вона оцінює, обирає і використовує для прогресу суспільства і розвитку людської особистості (Смульсон М. Л.) [33, с.19].

Третій підхід акцентує увагу на тому, що цінність є специфічною формою прояву взаємодії між суб'єктом і об'єктом з приводу задоволення потреб і інтересів суб'єкта, тобто, цінність є моментом практичної взаємодії із дійсністю, яка відноситься до того, що можна цінувати, оцінювати, приймати або відхиляти, перетворювати на мотив і мету поведінки (Коберник Л.О.) [21, с.28].

Існує, нарешті, четвертий підхід у розумінні цінностей. Характерна його особливість у розумінні того, що цінності – це специфічні утворення свідомості, в структурі суспільної та індивідуальної свідомості вони є ідеалами, узагальненими уявленнями про блага, яким віддається перевага, і прийнятні способи їх здобуття, також вони є ідеальними критеріями оцінки й орієнтаціями особистості та суспільства. Таке формулювання вказує на якісну особливість інтерпретації суті цінностей як суб'єктивних уявлень про щось стабільно значуще, і це помітно відрізняється від попередніх позицій.

Дослідники С. В. Матяж та А. О. Березянська розрізняють і класифікують цінності за багатьма критеріями: за суб'єктом – цінності суспільства, народу, нації, колективу, індивіда; за типом потреби суб'єкта – цінності моральні, релігійні, економічні, фізичні та інші; за об'єктивними характеристиками явищ, які виступають цінностями матеріальними духовними тощо (Матяж С.В., Березянська А.) [25, с.27].

Матеріальні цінності, до яких відносяться їжа, одяг, предмети побуту, житлові умови, знаряддя праці, засоби виробництва слугують для збереження життя, створення певних умов існування. Найважливіша сторона матеріальних цінностей полягає в тому, що вони опосередковані людською працею, суспільним виробництвом. Праця, яка сама по собі є цінністю та необхідною умовою існування суспільства, виробляє цінності, як матеріального, так і духовного порядку.

Духовні цінності – це «те, що ми називаємо зазвичай десятками різних понять: це ідеали, норми, цілі, це все те, чого людина прагне, що

вона любить і що міститься в її світогляді, світобаченні, світовідчутті» (Рокич М.) [27, с. 30]. Уявлення про духовні цінності змінювалися з розвитком суспільства і людини. Можна сказати, що духовні цінності використовуються, перш за все, для задоволення найвищих духовних потреб індивідів в істині, добрі, красі. Духовні цінності, також як і матеріальні, є результатом праці, творчої діяльності.

У сучасній психології поняття ціннісні орієнтації та цінності не ототожнюють. Більшість дослідників вважають, що цінності є складовою ціннісних орієнтацій. Аналіз теоретичних концепцій, присвячених проблемі цінностей, показав наявність двох тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості», та «особисті цінності» (Божович Л. І.) [5, с.129].

Ціннісні орієнтації – важлива складова структури особистості, яка має у своїй основі мотиваційний, когнітивний, емоційний та оціночний компоненти. За своєю природою вони гнучкі, вільно обираються, а тому, відповідно, всесторонньо враховують індивідуальні інтереси та потреби людини, зв'язок між особистістю та суспільством, інститутами соціалізації, культурою, цінностями.

Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої структури особистості, які формуються і закріплюються життєвим досвідом індивіда у процесах соціальної адаптації та соціалізації. Вони відділяють значуще для окремо взятої особистості від несуттєвого через сприйняття чи не сприйняття певних цінностей. Цінності ж, у свою чергу, усвідомлюються як певна основа для сенсу та мети життя, а також визначають засоби реалізації останніх.

На відміну від соціальних установок, ціннісні орієнтації усвідомлюються, вони визначають певну ієрархію сприйняття умов життєдіяльності особистості як на актуальному рівні сьогодення, так і на віддалену майбутню перспективу. Найбільш чіткий вияв ціннісних орієнтацій можна знайти в ситуаціях прийняття відповідальних рішень,

які мають віддалені наслідки та зумовлюють подальше життя індивіда. Завдяки цьому феномену забезпечуються цілісність і стійкість особистості, визначаються структури свідомості, програми і стратегії діяльності, структурується та організовується мотиваційна сфера. Особистість орієнтується на конкретні об'єкти, види діяльності чи спілкування як засіб досягнення своєї мети (Титаренко Т. М.) [37, с. 12].

Безпосереднє відношення до визначення поняття «цінність» у вітчизняній соціології мав фахівець в області філософської онтології та аксіології В. П. Тугаринов (Тугаринов В.П.) [38, с.198]. Він зробив акцент на можливості речей і явищ виступати в якості засобу задоволення тих чи інших потреб та інтересів особистості, а також впливає на всебічний розвиток даного індивіда. В. П. Тугаринов стверджує, що в суспільному житті існують дві безперервно пов'язані між собою сторони: теоретична (тобто вивчення самого явища) і практична (тобто ставлення до цього явища). У першому випадку людина задається питаннями: що значить дане явище і яка його причини, а у другому: яким чином дане явище можна використовувати.

Ціннісне ставлення до предмету є вирішальним в переході від теоретичного до практичного ставлення, оскільки спираючись на це, людина вирішує, чи представляє для неї певна річ цінність чи ні. Підхід В.П. Тугаринова до розуміння цінності є найбільш поширеним.

Близькою до нього є точка зору Г.П. Вижлецов, який пише: «Цінністю є не що інше, як значення якого-небудь явища, предмета, вчинку для певної людини, класу, суспільства; роль цього суцього в їх житті». Багато вчених вважають, що цінність виражає вагомість ідей і явищ в життєдіяльності суб'єктів (Вижлецов Г.П.) [10, с.287].

У загальній психології окреме місце в особистісній структурі окремого індивіда займають цінності, які є продуктом соціальних груп і всього суспільства в цілому. Деякі вітчизняні психологи вважають цінності, норми і ідеали тотожними поняттями. На їхню думку, цінність

має теологічний характер, тобто стан, що має деяку мету: «Цінність не те, що є, а те, що повинно бути», вважала Н. В. Журавльова (Журавлева Н.А.) [18, с.39].

У кожного з нас життєві цінності є основоположним орієнтиром в різних видах діяльності. Вони сприяють особистісному зростанню, створенню комфортного життя, формування творчого мислення і т.д. Всі ці блага досягаються людиною, завдяки збудованою нею ієрархією цінностей, яка визначає, що з пріоритетів стоїть на першому місці. Це мірило людського щастя.

Починаючи формуватися в сім'ї, життєві цінності в подальшому визначають спосіб життя людей і їх світогляд. Проаналізувавши їх, можна визначити убогість або багатство внутрішнього світу людини, різноманітність його інтересів і індивідуальність. У формуванні ціннісних установок особистості значну роль відіграє її близьке оточення (друзі, родина), релігійні погляди, а також національні та соціальні традиції.

Більш поглиблено цією темою займався Ш. Шварц, який виділив 10 «Латентних мотиваційних типів цінностей». У своїй класифікації він характеризує кожен з визначених типів, для діагностики яких автор розробив ряд методик (Shvarc Sh.) [42, с.48].

Принципово нових вимірів набуває термін «цінність» в роботах І. Канта. Він вводить поняття «абсолютної цінності», критерієм якої є дії, вчинені з прагнення виконати моральний борг. Автор вважає, що все має лише ту цінність, яку визначає моральний закон. Завдяки роботам філософа ми можемо розрізнити три рівні ціннісної реальності: те, що має ринкову ціну; те, що володіє афективною ціною; те, що має внутрішню цінність (Кант І.) [19, с.127].

Д. О. Леонтєвим був розроблений тест свідомості життя, результати якого дають можливість визначити спрямованість і перспективу життєвих цілей, ступінь емоційної насиченості життя, а

також результативність самореалізації (Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З. В.) [11, с.275].

Чимале значення мають дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій С. Матяжа. Під цінностями він розумів позитивні або негативні ідеї, причому вони ніяким чином не були пов'язані з якимось конкретним об'єктом або ж ситуацією, а лише були вираженням людських переконань. Також психологом була встановлена пряма залежність ціннісних орієнтацій людини від багатьох факторів, таких як: рівень доходу, стать, вік, національність, рівень освіти і виховання, релігійна і політична спрямованість особистості (Матяж С.В., Березанська А.О.) [25, с.28].

Узагальнюючи все вищесказане, можна зробити висновок, що життєві цінності кожної окремої особистості є невід'ємними складовими, заснованими на життєвому досвіді людини і обмежують значимі або незначимі особисто для неї речі, явища або ідеї. Вони являють собою певні психологічні елементи, існуючі в структурі особистості в якості компонентів ієрархічної системи.

1.2. Види життєвих цінностей і їхні фактори

В даний час існує величезна кількість типологій життєвих цінностей. Розглянемо класифікацію відомого американського психолога Г. Олпорта, що взяв за основу своєї концепції типологію особистості Е. Шпрангера, який в свою чергу, вважав, що життєві переконання, засновані на життєвому досвіді, можуть визначати подібності та відмінності між людьми.

У своїй роботі Г. Олпорт виділяє шість основних типів ціннісних орієнтацій особистості, кожна з яких в тій чи іншій мірі присутня в кожній людині, але одна з них перевершує іншу і визначає життєві позиції цієї людини.

Типологія ціннісних орієнтацій особистості за Г. Олпортом (Балакирева А.М.) [1, с.53]:

1. Теоретичні цінності. Дані цінності надають більшого значення раціональному мисленні, осягненню істини та її пошуку. Даний тип особистості основним сенсом життя вважає осягнення істини або її пошук. У житті даний тип людей зазвичай вибирає фундаментальні науки. Її розум здатний охопити велику кількість різноманітних фактів, вибудовувати чіткі схеми, розробляти нові теорії, розкривати взаємозв'язки явищ життя. До життя вона підходить дуже раціонально і критично.

2. Економічні цінності. Пріоритетний характер носить те, що дає можливість отримати вигоду і прибуток. Над усе в житті ця людина цінує те, що приносить вигоду і прибуток. І можна сказати, що це стиль життя бізнесмена. Сфера його інтересів – тільки те, що входить в розуміння того, як заробляти гроші. Знайомства – тільки ті, які допомагають в цьому, знання та інформація – тільки ті, які дозволяють збільшувати прибутки. Гроші – ось головна цінність життя цієї людини. Як вважає Г. Олпорт, багато досягнень в області техніки і науки з'явилися в результаті наукових потреб людей економічного типу.

3. Естетичні цінності. Вище всього у житті людини даного типу є гарне і гармонічне. Коротко можна сказати: це людина-естет, той, хто цінує в житті все піднесене і прекрасне. Їй більш важлива форма ніж зміст. Більшість таких людей закохані в себе і насолоджуються життям. Г. Олпорт пише, що такі люди не обов'язково є художниками, дизайнерами або професіоналами у сфері мистецтва, але при виборі будь-якої професії у них залишається постійний інтерес до естетичної сторони життя. Ці люди повністю згодні з твердженням: «Краса врятує світ».

4. Соціальні цінності. Провідні позиції займають людські взаємини, такі як сім'я, любов і дружба. Люди соціального типу

вважають, що найголовніше в житті - це любов оточуючих людей і що людські відносини повинні будуватися тільки на любові. Вони живуть як би за християнською заповіддю: «Люби ближнього, як самого себе». Тому вони тісно пов'язані з релігійними цінностями, але не завжди пов'язані з релігією. Всі інші взаємини, що існують між людьми, наприклад економічні, для них не є важливими або просто не існують.

5. Політичні цінності. Виключна перевага віддається владі, славі, популярності і впливу. Політичний тип характеризується жагою влади, слави, популярності та впливу. І свою професію люди такого типу вибирають так, щоб всі ці цінності можна було реалізувати якщо не за допомогою політичної кар'єри, то в будь-якій іншій сфері, де це можливо. Тому вони можуть вибрати не тільки політичну кар'єру, а й інші професії, що приносять владу і вплив.

6. Релігійні цінності. Головним є служіння Богу чи іншого вищому ідеалу, виходячи з того до яких релігійних течій відносять себе люди. Люди цього типу розуміють цінності однозначно і ясно. Головною метою такої особистості є служіння Богу або вищому ідеалу, в залежності від того, де ці люди живуть і як розуміють релігійні ідеї. Але кожен релігійний тип розуміє служіння Богу по-своєму. Одні стають відлюдниками, інші – мандрівниками, треті – ченцями, четверті - служителями церкви, п'яті займають вищі релігійні пости і т.д. Прояви цього типу можуть бути так само різноманітні, як і прояви інших типів.

Найбільш поширеною в даний час є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича – американського психолога, професора соціальної психології. М. Рокіч розглядав цінності як різновид стійкого переконання, що якась мета важливіша ніж інша. Всі цінності М. Рокич розділив на два типи – термінальні і інструментальні. До перших відносяться переконання, що стосуються того, що кінцева мета існування кожної людини дійсно варто того, щоб намагатися її досягти. Другий тип цінностей називається інструментальним. Це, в свою чергу,

переконання, що стосуються того, що якась властивість особистості або образ її дій завжди і в будь-якій ситуації залишається кращою (Рокич М.) [27].

Як вже було сказано, в кожному з нас присутні кілька типів, але один або два мають перевагу. Так, якщо в людині переважають релігійні та політичні ціннісні орієнтації, то скоріше за все це релігійний діяч, котрий обіймає керівну посаду. Якщо людини у естетичного типу також є сильна політична орієнтація, то ми отримуємо керівника творчої організації та інших видатних діячів культури.

В першу чергу слід вказати на те, що система життєвих цінностей людини може складатися з декількох елементів:

- загальнолюдські цінності;
- культурні цінності;
- індивідуальні цінності.

І якщо перші два елементи обумовлені, головним чином, загальними уявленнями людей про те, що добре і що погано, що важливо і що другорядне, а також особливостями тієї культури, в якій народилася і виховувалася людина, то до третього елементу можна віднести суто суб'єктивні світоглядні особливості. Хоча і в цьому випадку можна виділити щось загальне, що об'єднує життєві цінності всіх людей взагалі (Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В.) [11, с.99].

Таким чином, до загальної системи життєвих цінностей людини можна віднести наступні складові.

Здоров'я – воно є однією з основних життєвих цінностей, що розділяється багатьма людьми і цінується досить високо. Але до здоров'я можна віднести не тільки фізичне чи духовне благополуччя, а й благополуччя соціальне, що виражається у відсутності соціальних криз в житті. На особливу увагу заслуговують показники фізичного і соціального добробуту, які відображаються на зовнішній привабливості

і в атрибутах соціального стану, таких як статус у суспільстві, володіння певними речами, відповідність стандартам і брендам.

Успіх в житті – ще одна цінність, яка знаходиться на одному з перших місць протягом довгого часу. Отримання якісної освіти є запорукою стабільного майбутнього, успішної кар'єри, наявності високого заробітку і суспільного визнання – все це важливо для багатьох людей. Але в цей же час досить велике і число прихильників так званого дауншифтингу – явища, в якому люди, вже зуміли досягти успіху і соціального статусу, приходять до розуміння того, що вже немає сил виносити соціальний пресинг, відходять від справ і йдуть в просте життя, щоб зберегти душевну рівновагу і цілісність. На сьогоднішній день особливо цінним є навик пристосування до різних умов і обставин життя і здатність заробляти, не працюючи по найму (Кон І.С.) [22, с.89].

Сім'я – залишається однією з головних життєвих цінностей для людей усього світу, незважаючи на те, що сьогодні спостерігається тенденція відмови від шлюбів, тим більш ранніх, відмови від народження дітей, а також пропаганда одностатевих відносин. Крім того, навіть той факт, що в наш час можна використовувати гроші для отримання нескінченної кількості сексуальних зв'язків і видимості любові, сім'я як і раніше залишаються значимі справжня сім'я і потреба в продовженні роду.

Діти – і тут ми знову можемо сказати, що, незважаючи на пропаганду відмови від дітей (чайлдфрі) для переважної більшості людей діти продовжують залишатися сенсом існування, а народження і виховання потомства перетворюється на мету життя. І величезне значення тут відводиться можливості для людини залишити після себе потомство, а також передачі свого життєвого досвіду і закріплення свого індивідуального «Я» в тому, що буде продовжувати існування довше його самого.

Керуючись всім цим, можна зробити висновок, що система життєвих цінностей людей, якою вони керуються протягом всього свого життя, в більшості випадків представлена їх прагненням до самореалізації, закріпленню своєї індивідуальності.

Але, крім перерахованих життєвих цінностей, можна назвати і ряд інших, які також зустрічаються дуже часто (Башкирова Е.І.) [2, с. 51]:

- духовний розвиток;
- близькість з близькими людьми;
- друзі;
- впевненість в собі;
- свобода суджень і вчинків;
- незалежність;
- робота, що відповідає життєвому призначенню;
- повага і визнання з боку оточуючих;
- подорожі по світу і відкриття нових місць;
- творча реалізація.

Відмінності в життєвих цінностях і пріоритетах пояснюються тим, що люди відрізняються по психологічних типах. Це говорить про те, що система життєвих цінностей кожної людини абсолютно індивідуальна, але те, що для неї має найбільше значення, і те, що вона цінує, як найголовніше в житті, для когось іншого може абсолютно нічого не значити або взагалі бути відсутнім в системі її цінностей. Хоча, звичайно ж, є речі, що є значимими для всіх і кожного, незалежно від того, де народжена людина і в який час.

Основні життєві цінності людини можна розділити на кілька груп (Балакірова А.М., Ганюков А.А., Дударь Н.П.) [1, с.54]:

1. Родина. Передбачає тривалі відносини (з батьками, дітьми, партнером по шлюбу, близькими і друзями), які розглядаються як цінність. Завдяки вдосконаленню людини в парі, його особистісне

зростання відбувається більш результативно. А теплі взаємини з рідними дозволяють відчути всю повноту щастя.

2. Кар'єра. Передбачає цілеспрямовані дії, спрямовані на досягнення певного соціального статусу, завдяки якому перед людиною відкриваються нові можливості і сфери впливу.

3. Улюблена справа. Сприяє розкриттю внутрішнього світу людини. При розумно збудованій ієрархії життєвих орієнтирів, улюблене заняття, хобі та багато інших інтересів сприятимуть зміцненню стану душевної гармонії і щастя.

4. Гроші, комфорт. Упорядкований побут розглядається як цінність, яка вимагає певних фінансових витрат.

5. Освіта. Підвищення професійної майстерності сприяє особистісному розвитку і являє собою певну цінність. Завдяки придбанню певних знань і умінь можливе якісне і грамотне виконання роботи, кар'єрний ріст.

6. Здоров'я та краса. Цінності тіла (підтягнута фігура, розвинена мускулатура, доглянута шкіра) розглядаються як важливий компонент здорового способу життя, що вимагає систематичних занять.

7. Особистісний ріст. Включає в себе певні соціальні та психологічні навички, що сприяють формуванню зрілості в поглядах, уваги до оточуючих людей, прояв мудрості, володіння своїми почуттями та емоціями.

Варіантом більш узагальненої класифікації цінностей є традиційна, яка має на увазі розподіл цінностей на (Божович Л.І.) [4, с.118]:

1. Матеріальні цінності;
2. Духовні цінності.

Причому матеріальними цінностями є ті цінності, які здатні задовольнити тілесні потреби людини, з якими вона щодня стикається в повсякденному житті, а духовними – релігійні цінності, які створюють

морально-етичний фундамент суспільства і дають гарантію на існування в ньому людини як духовної істоти.

Створення, збереження і поширення духовних цінностей спрямовані, як відзначено вище, на задоволення духовних потреб людей. Процес їхнього задоволення називається духовним споживанням, прилученням до духовної культури.

У формуванні життєвих цінностей молодих людей особливу роль відіграють такі фактори як вік, життєвий досвід, соціальний статус, рівень духовного розвитку особистості, соціальні зв'язки людини, засоби масової інформації та Інтернет. Більш широко розглянемо деякі з них (Журавльова Н.А) [18, с.35]:

1. Статеві-демографічний фактор. Має найбільший вплив на молодь, перш за все пов'язаний з соціальним статусом, який має досить невизначений характер. Вікові характеристики обумовлюють деяку залежність молодих людей від держави, яка змушує їх дотримуватися державних переконань і стереотипів даного суспільства, що обмежує можливості молодого покоління проявляти свою самостійність у виборі ціннісних орієнтацій. Незважаючи на це, є і позитивний момент віково-демографічного чинника, який полягає в відкритості молодої людини для сприйняття нового і прогресивного.

2. Освітній фактор. У сфері формування життєвих цінностей молодого покоління надає саме позитивний вплив. Крім основних предметів в процес освіти молодих людей включені гуманітарні дисципліни, такі як історія, філософія, соціологія, історія мистецтв, завдяки вивченню яких молодь пізнає філософські ідеї і принципи, які є основою становлення світогляду, зразками шедеврів світового мистецтва і т.д.

3. Вплив засобів масової інформації. Даний фактор робить більш негативний вплив на формування життєвих цінностей у молоді, ніж інші. ЗМІ відіграють вагомий роль в житті кожної молодої людини,

оскільки заповнюють значну частину її життя, а значить виступають одним з важливих елементів формування духовно-морального світу, ціннісних орієнтацій і соціальних установок молодого покоління. Під впливом ЗМІ, у сучасної молодої людини складаються як духовні, так і суто матеріальні цінності, які, на жаль, займають лідируючі позиції в ієрархії життєвих цінностей молоді.

Таким чином, життєві цінності являють собою особливе ставлення конкретної особистості або групи до сукупності матеріальних і духовних благ, що розглядаються як предмети, цілі та засоби для задоволення власних потреб. Вони знаходять своє відображення в ідеалах, особистісному сенсі життя і в соціальній поведінці людини. Життєві цінності безпосередньо пов'язані з нормами поведінки, тим самим утворюючи ціннісно-нормативну систему. Кожне суспільство на конкретному етапі свого розвитку характеризується специфічним набором цінностей. В даний час існує величезна кількість класифікацій ціннісних орієнтацій. Традиційною прийнято вважати класифікацію, в якій життєві цінності поділяють на матеріальні і духовні. У першій категорії відносяться цінності, що існують у формі речей – одяг, нерухомість, продукти харчування, прикраси, до другої – моральні, релігійні, політичні, художні, соціальні і інші.

1.3. Життєві цінності молоді: від минулого до сьогодення

Молодь – соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану та обумовлених ними соціально-психологічних якостей. Молодь займає важливе місце в соціально-демографічній структурі та суспільно-політичному життя суспільства. Вікові межі цієї соціальної групи досить розмиті. До молоді найчастіше відносять людей у віці від 16 до 30 років. Це період досягнення економічної незалежності, формування почуття

відповідальності за скоєні вчинки, вибору професії і свого місця в житті, становлення самосвідомості і формування соціального статусу особистості, вироблення світогляду і стійкої системи цінностей, вибору супутника життя і створення сім'ї.

Свідомість молодого людини володіє особливою сприйнятливістю, здатністю переробляти і засвоювати величезний потік інформації. У цей період розвиваються критичність мислення, прагнення дати власну оцінку різним явищам, пошук аргументації, оригінального мислення. У молоді є ряд особливостей, що відрізняють її від інших вікових груп (Скрипченко О. В., Долинська Л.В., Огороднійчук З. В.) [11, с.287].

За своїм характером молодість – це перехідний стан між дитинством і дорослістю. У якихось питаннях молодь є цілком зрілою, серйозною і відповідальною, готовою відповідати за свої вчинки, а в інших – наївною, обмеженою і інфантильною. Перебуваючи на перехідній стадії дорослішання, молоде покоління переживає найважливіший етап у своєму житті – етап соціалізації.

Соціалізація – це процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють їй функціонувати в якості повноправного члена суспільства. Соціалізація за своєю суттю є процесом взаємодії і самореалізації особистості в ході її активно-трудої діяльності. Кожній молодій людині необхідно засвоїти вироблені суспільством і різними групами певні норми, установки, уявлення та стереотипи.

Якщо розглядати молодь з точки зору провідних видів діяльності, то цей період збігається з продовженням навчальної діяльності та початком трудової діяльності. З позиції права молодість – час настання громадянського повноліття (в Україні – 18 років), коли відповідно до Конституції України громадяни набувають повної дієздатності. Повнолітня людина отримує можливість користуватися всіма правами

громадянина (виборчими правами, правом вступу в законний шлюб) (Дмитрук Н., Падалка Г., Кіреєв С). [15]

З набуттям всієї повноти громадянських прав вона отримує можливість здійснення активної громадської діяльності, прийняття участі у виборах, в роботі державних органів і громадських організацій. Відбувається процес становлення людини як повноцінного суб'єкта політики. Одночасно молода людина приймає на себе певні обов'язки, серед яких – сплата податків, турбота про непрацевдатних членів сім'ї, захист Вітчизни. З точки зору психології молодість – це період утвердження людини як індивідуальної, особливої особистості; процес пошуку власного шляху досягнення успіху і щастя. Як в будь-якому пошуку, молода людина не застрахована від труднощів і помилок: у неї ще немає достатнього досвіду, щоб приймати виключно правильні рішення в сформованих життєвих ситуаціях. Однак саме усвідомлення цих помилок формує її власний життєвий досвід. З філософської точки зору молодість може розглядатися як час можливостей, час спрямованості у майбутнє.

Молодість – період нестійкості, змін, критичності, постійного пошуку чогось нового. Інтереси молодих лежать в іншій площині, ніж інтереси старших поколінь: молодь, як правило, не бажає підкорятися традиціям і звичаям – вона хоче перетворити світ, затвердити свої інноваційні цінності. Молодь як найбільш активна, мобільна і динамічна частина населення володіє такими соціально-психологічними якостями як: невичерпна життєва сила, величезний енергетичний потенціал і запас інтелектуальних і фізичних сил.

Не можна не віддавати собі звіту в тому, що принципово нові типи машин і обладнання, новітні технології, які складають основні фактори розвитку економіки, в основному створюють у людей нове, нетрадиційне мислення.. Молодість – це пора, коли кожен повинен сам визначити власну долю, знайти єдиний і вірний шлях, що веде до успіху

життєвий шлях, який дозволить максимально реалізувати свої здібності. Людині потрібно визначити межі своїх реальних можливостей і затвердити себе в суспільстві (Киричок І. І., Кузьмич К.Б.) [20, с.100].

Зміна життєвих цінностей молоді процес неминучий і досить болючий. Вивчення закономірностей даного процесу сприяє виявленню шляхів впливу на молоду людину відповідних суспільних інститутів, з метою ослаблення інтенсивності її емоційних стресів, а також запобігання можливого соціального напруження. Відразу слід сказати, що ціннісний світ молоді досить складний і жоден метод соціологічного дослідження не дозволяє абсолютно точно і адекватно його відбити.

Незважаючи на те, що протягом декількох десятиліть діяла потужна система комуністичного виховання, провідними цінностями стали не ідеологічні основи, такі як, відданість комунізму, класова боротьба, науковий світогляд або боротьба за мир. За даними соціологічних досліджень, проведених в декількох регіонах СРСР, провідними цінностями молоді люди вважали (Божович Л.І.) [4, с.117]:

- цікаву роботу;
- щасливу сім'ю;
- можливість принести користь людям;
- повагу до оточуючих;
- матеріальне становище;
- можливість присвятити своє життя власним інтересам.

Аналізуючи ці дослідження Е.І. Башкірова розділила молодь даного періоду на три групи (Башкірова Е.І.) [2, с.51]:

1. Першу групу склали більшість молоді (70%), які на перше місце ставили такі життєві цінності, як цікава робота, можливість приносити користь людям, на друге – заслужити повагу з боку оточуючих, на третє – сімейне благополуччя.

2. У другій групі (22%) перше місце займало сімейне щастя, а друге і третє місця було відведено цікавій роботі і матеріальному благополуччю.

3. Перше місце у представників третьої групи (8%) займало матеріальне благополуччя, на другому місці – можливість займатися тільки тим, що цікавить, на третьому – спокійне життя.

Під час дослідження в 1927 році на питання соціолога: «Щоб я робив, якби все міг?» з 3,5 тисячі опитаних молодих людей, близько 32% відповіли, що хотіли б мати особистий добробут. А в дослідженні 1967 року, таких людей виявилось вдвічі менше. Кількість людей, вибрали різні суспільно-корисні види діяльності – в 1927 році вони становили 12%, а в 1967 році – 56%. Аналіз цих досліджень дає можливість зробити висновок, що переважання «альтруїстичних» установок над «егоїстичними» існувало не завжди (Башкірова Е.І.) [2, с.53].

У радянський період для молоді була характерна активна життєва позиція, багато представників молодого покоління проявляли високий ініціативно-творчий рівень активності, брали участь одночасно в декількох видах діяльності в різних сферах життя. Між різноманітністю видів діяльності людини і рівнем її соціальної активності існував тісний взаємозв'язок, але не дивлячись на це, мотивація соціальної активності, як правило, не була пов'язана з корисливими спонуканнями.

Основними побудниками участі молодих людей у громадській роботі були не бажання побудувати успішну кар'єру, а почуття обов'язку і прагнення до надбання життєвого досвіду і спілкування з людьми.

Зміна ціннісних орієнтирів в пострадянський період носило суперечливий характер. З провідних цінностей радянського минулого залишилися «сім'я» і «цікава робота», але зникли такі життєві цінності як «бажання приносити користь людям» і «повага оточуючих».

Даний факт свідчить про переорієнтацію інтересів молодих людей зі всього суспільства на його найближче оточення. Більш значущими

стали матеріальне благополуччя, свобода і незалежність. В результаті криміналізації життя, зросла кількість представників молодого покоління з асоціальною орієнтацією (Башкірова Е.І.) [2, с.55].

За зразком західних соціологічних шкіл в пострадянській соціології були затверджені 2 типи людей: «тип А» і «тип В». Під «типом А» мався на увазі сучасний, орієнтований на освіченість і професіоналізм, особистий успіх і свободу індивід, на противагу йому став «тип В», для якого були характерні традиціоналізм, колективізм і пріоритет традиційних для даного суспільства цінностей (Shvarc Sh.) [42, с.44].

Дані соціологічних досліджень пострадянського періоду показують, що руйнування радянської системи життєвих цінностей хоч і стимулювало збільшення в Україні представників, що відносяться до «типу А», проте до його переважанню так і не привело. В даний час до даного типу можна віднести лише 20-25% молодого населення сучасної України, приблизно 20% залишаються прихильниками радянської системи цінностей, і близько 60% орієнтуються на традиційні українські цінності (Shvarc Sh.) [42, с.44].

Таким чином, спираючись на результати дослідження психологів, можна зробити висновок, що на рубежі ХХ-ХХІ століть в системі ціннісних орієнтацій української молоді відбулися істотні зміни. У пострадянський період молоде покоління відчуло себе більш практичним. Одночасно зросла роль особистісної свободи молодої людини, що забезпечує її вибір, який, однак, не завжди був системним компонентом суспільно-прийнятих моделей життєвих орієнтацій в суспільстві.

Життєві цінності молоді досить нестабільні, тому їх вивчення актуально в будь-який період часу. В умовах соціально- економічних і політичних змін, які відбуваються в суспільстві, найважче доводиться

представникам молодого покоління з їх ще не усталеним світоглядом і динамічною системою цінностей.

Бездуховність, результатом якої є егоїстичне ставлення до життя, що породжує у багатьох молодих людей апатію, байдужість до себе і оточуючих, загрожує втраті духовно-морального здоров'я нації.

Що важливо для молоді на сьогоднішній день? Які орієнтири і цінності молодих українців? Щоб відповісти на ці питання було проведено соціологічне опитування серед представників молодого покоління, в результаті якого було з'ясовано, що незважаючи на глибокі соціально-економічні та політичні зміни, що відбуваються в суспільстві і що роблять значний вплив на молодь, свої лідируючі позиції не втрачають традиційні життєві цінності, такі як сім'я, цікава робота і професійний розвиток, здоров'я, спілкування з друзями і самореалізація.

Зросла значимість матеріального благополуччя і комфорту. Сучасна молодь віддає перевагу досягненню високого положення на роботі, а також вибору тієї професії, яка здатна забезпечити гідне життя, але при цьому не викликає інтересу у опитаних. Робота в уявленні молодих людей перш за все пов'язана з результатом кар'єри, а не процесом отримання професійного досвіду (Голуб А.М.) [13, с.54].

Більшість молодих людей не йдуть працювати за фахом, тому що не завжди обрана ними професія приносить хороший дохід і задоволеність робочим місцем. Багато з них переконані, що вища мета в житті – капітал, хоча не на кожній роботі платять високу зарплатню. Це вже не та людина, яка користувалася повагою в минулому столітті за зразкову поведінку, порядність і «солідарність трудящих».

За відсутності чітких моральних цінностей уявлення сучасної молоді трохи хаотичні і знаходяться в протиріччі: з одного боку національні підвалини і традиції, з іншого – швидкоплинні соціальні умови світової спільноти. Якщо не приділити цим аспектам належної

уваги, є ризик втратити національні орієнтири і повністю злитися із світовою спільнотою.

Життєві цінності сучасної молоді змінили свою спрямованість: від «колективістської» до «індивідуальної». Головним прагненням кожної людини став матеріальний добробут, тому більша частина молоді вибирає цінність оплати праці, а потім цінність цікавої роботи і свободи особистості. Звідси загострюється увага до таких суспільних проблем як зростання цін, злочинність, корупція, соціальне поділ, інфляція, проблеми екології та безліч інших.

Майбутнє для молодих людей, які не мають чітких позицій у житті дещо розгублені, тому повинні формуватися на етапі отримання освіти та виховання (в дитсадках, школах, вузах, додаткових освітніх закладах). Потрібно надати більше знань про культурні, релігійні, моральні цінності (Киричок І.І., Кузьмич К.Б.) [20, с.101].

Сьогодні ЗМІ та інтернет є одним із сучасних соціальних факторів, що впливають, як на формування свідомості молоді, так і частково його деформацію. З огляду на найбільшу «ранимість» дітей, підлітків, молоді, їх недосвідченість, недостатній рівень знань, нестійкість психіки, неостаточним сформованість життєвих ідеалів і цілей, найбільшу активність і перспективність розвитку, простір інтернету вибрав їх в якості основного об'єкта свого впливу.

Широко відомі дані про те, що в ЗМІ часто показують акти агресії, насильства, жорстокості. Кримінальна хроніка, сцени насильства негативно впливають на свідомість сучасної молоді, в результаті чого вона стає агресивною, нестриманою, проявляє девіантні форми поведінки. Тому підростаючому поколінню потрібно навчитися грамотно використовувати ресурси інтернету і телебачення, в тому числі соціальні мережі, не дозволяти собі засиджуватися, а в деяких випадках обмежити доступ до деяких сайтів і мереж. Звичайно, у них є і позитивні сторони, такі як інформаційна і просвітницька, які дозволяють молодим

людям знайти однодумців і займатися саморозвитком (Киричок І.І., Кузьмич К.Б.) [20 с.102].

Дуже велика роль повинна приділятися духовно-моральному вихованню молоді через художню літературу, так як читаючи молодь швидко знаходить рішення проблем, покращує смислове сприйняття інформації й мови, розвиває творчу уяву. Рекомендується читати науково-пізнавальну літературу, але більшість читає літературу в жанрі детектив, трилер, жах, пригоди і ін., що викликає найбільший емоційний сплеск.

Розвиток електронних систем породило зовсім новий вид комунікації та самореалізації – участь людини у взаємодії з певними важливими для неї з тих чи інших причин партнерами, яка дозволяє їй знайти однодумців і виразити себе в спілкуванні з ними. Не можна не оминати увагою те, що на телеекрані є і позитивні, повчаючи передачі: вони підносять підростаючому поколінню уроки гарної поведінки, доброти, чесності, намагаються підвищити рівень культури не тільки молоді, а й суспільства в цілому. В даний час збільшується інтерес молоді до сучасного мистецтва: живопис, графіку, скульптуру, інсталяції та інших новітніх жанрів.

Вплив мистецтва на формування світогляду і життєвих орієнтирів людини справді величезний. Ми не можемо уявити собі успішної, красивої, упевненої в собі й освіченої людини без доброго розуміння, знання мистецтва. Музика, так чи інакше, впливає на естетичне виховання підлітків, на формування життєвих ідеалів і принципів. За допомогою музики виховуються таке відчуття, як чуйність. Через велику кількість музичних напрямків сучасної музики, великої різноманітності музичних жанрів у молоді є можливість вибрати найбільш підходящу соціальну групу за інтересами, яка відповідала б їх розуміння свого власного життя і картини світу в цілому.

Нинішнє покоління настільки захоплена музикою, що живе тільки нею. Це свого роду залежність, пристрасть. Нічого, крім музики, не цікавить певні верстви молоді. Саме тому не дивно, що музика в якійсь мірі формує особистісні якості молодої людини і виступає одним з факторів, що впливає на культурне життя суспільства. Але сьогодні часто спостерігається пристрасть молоді до сучасних жанрів, які є частиною масової культури, а висока музична культура (класична, народна і ін.), яка відіграє велику роль у формуванні загальнолюдських цінностей, у молоді часто не поширена. Потрібно розуміти, що підвищити рівень культури молоді не може тільки одна сучасна музика. Необхідна різноманітність музичних напрямків, що втілює гуманістичні цінності, які впливають на формування духовності особистості. Прослуховування і відвідування концертів класичної музики сприяло б духовному збагаченню, формуванню загальнолюдських цінностей молодої людини (Богданова О.С., Черенкова С.В.) [3, с.54].

Велика роль художньої літератури в духовно-моральному вихованні молоді, у формуванні повноцінної особистості, її ідеалів. Читаюча молодь швидше знаходить правильне рішення, має творчу уяву, краще володіє мовою. Вона точніше формулює думку, вільніше пише. Легше вступає в контакт і приємна в спілкуванні, більш критична і самостійна у судженнях і поведінці. Читання розглядається деякими соціологами як надійний, чуйний і навіть універсальний індикатор стану суспільства. Але проаналізувавши коло читання підлітків, на жаль, з'ясовується, що близько 40% в ньому становить переважно література розважального характеру (трилери, детективи, фантастика, пригоди, жах і містика), тоді як книги науково-пізнавальні займають вдвічі менше (21%) (Киричок І.І., Кузьмич К.Б.) [20, с.101].

Образотворче мистецтво також виховує духовний світ людини, розвиває її емоційно-чуттєву сферу, образне мислення і здатність оцінювати навколишній світ, згідно із законами краси. Залучення молоді

до образотворчого мистецтва здійснює одну з головних завдань сучасної освіти – виховання всебічно розвиненої особистості. Образотворче мистецтво покликане сформувати у молодих людей художній спосіб пізнання світу, дати систему знань і ціннісних орієнтирів на основі художньо-творчої діяльності і досвіду прилучення до визначних явищ української і зарубіжної художньої культури. Знайомство зі світом мистецтва дає молоді можливість підвищити свій рівень культури. Духовне осмислення і художнє освоєння дійсності налаштовує людину на самовдосконалення і гармонізацію внутрішнього «я» з зовнішнім середовищем.

Незважаючи на вищеописане, зустрічаються такі молоді люди, які мають повний набір моральних цінностей, цінують сім'ю і здоров'я, і поряд з усім цим займаються улюбленою справою, якій присвятили чимало років в освітньому середовищі і трудяться на благо країни, заробляючи при цьому непогані гроші. Для них аморальна грубість, алкоголь і наркотики, вандалізм, жорстокість по відношенню до інших. Це і рушійною силою сучасного суспільства з досить розвиненим набором цінностей і дозволяє оптимістично дивитися в майбутнє.

Також можна помітити, що чим старша людина, тим більшого значення вона надає розміру зарплати, а не статусу в колективі, тоді як зовсім молоді люди більшою мірою стурбовані високим становищем на роботі, ніж розміром заробітної плати.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що для молодого покоління дана культура є стилем життя. І, оскільки, відкрите пропагування правил життя викликало б невдоволення і обурення, була створена сучасна література і кінематограф. На завершення хотілося б підкреслити, що культура робить істотний вплив на формування, розвиток і вдосконалення особистості (Богданова О.С., Черенкова С.В.) [3, с.54].

Таким чином, можна зробити висновок, що молодь радянського, пострадянського періодів і сучасної України, мають як загальні так і різні життєві цінності, але в той же час значно відрізняються один від одного. Незважаючи на те, що такі традиційні ціннісні орієнтири як сім'я і діти, чесність, здоров'я, професійна реалізація залишаються на лідируючих позиціях, сучасна молодь, на відміну від радянської і пострадянської молоді, більше орієнтована на досягнення матеріального благополуччя і кар'єрних висот.

Висновки до розділу 1

У першому розділі ми дослідили теоретичне дослідження проблеми життєвих цінностей особистості, і прийшли до висновку, що життєві цінності кожної окремої особистості є невід'ємними складовими, заснованими на життєвому досвіді людини і обмежують значимі або незначимі особисто для неї речі, явища або ідеї. Вони являють собою певні психологічні елементи, існуючі в структурі особистості в якості компонентів ієрархічної системи.

Таким чином, життєві цінності являють собою особливе ставлення конкретної особистості або групи до сукупності матеріальних і духовних благ, що розглядаються як предмети, цілі та засоби для задоволення власних потреб. Вони знаходять своє відображення в ідеалах, особистісному сенсі життя і в соціальній поведінці людини.

Життєві цінності безпосередньо пов'язані з нормами поведінки, тим самим утворюючи ціннісно-нормативну систему. Кожне суспільство на конкретному етапі свого розвитку характеризується специфічним набором цінностей. В даний час існує величезна кількість класифікацій ціннісних орієнтацій. Традиційною прийнято вважати класифікацію, в якій життєві цінності поділяють на матеріальні і духовні. У першій категорії відносяться цінності, що існують у формі

речей – одяг, нерухомість, продукти харчування, прикраси, до другої – моральні, релігійні, політичні, художні, соціальні і інші.

Можна зробити висновок, що на рубежі ХХ-ХХІ століть в системі ціннісних орієнтацій української молоді відбулися істотні зміни. У пострадянський період молоде покоління відчуло себе більш практичним.

Незважаючи на те, що такі традиційні ціннісні орієнтири як сім'я і діти, чесність, здоров'я, професійна реалізація залишаються на лідируючих позиціях, сучасна молодь, на відміну від радянської і пострадянської молоді, більше орієнтована на досягнення матеріального благополуччя і кар'єрних висот.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виділити проблему нашого дослідження, рішення якої передбачає проведення емпіричного дослідження.

Мета емпіричного дослідження – вивчити психологічні особливості ціннісних орієнтацій сучасних старшокласників.

Завдання емпіричного дослідження:

1. За допомогою авторської анкети, методики «Ціннісних орієнтацій» і методики «Особистісної зрілості» виявити життєві цінності сучасних старшокласників.

2. Для встановлення залежності показників зробити кореляційний аналіз.

3. Розробити рекомендації щодо формування ціннісних орієнтацій у старшокласників.

У дослідженні ціннісних орієнтацій ми застосували наступні методи дослідження:

1. Авторська анкета для виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників.

2. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча.

3. Методика «Особистісної зрілості» Ю. З. Гільбуха.

Вибірку склали здобувачі освіти 10–11 класів КЗ «Архангельська ЗОШ I– III ступенів» Високопільського району Херсонської області, кількість респондентів склала 30 осіб віком 15–16 років, 14 дівчат і 16 хлопців.

Порядок проведення діагностики:

1. Проведення інструктажу по виконанню методик.
2. Виконання завдання здобувачами освіти.
3. Підрахунок результатів.
4. Аналіз отриманих результатів.

Тепер пропонуємо короткий опис обраних методів дослідження для виявлення ціннісних орієнтацій, який дозволить краще зрозуміти суть і мету анкет.

1. Авторська анкета для виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників

Тест життєвих цінностей старшокласників визначає мотиваційно-ціннісну структури особистості, служить для діагностики основних життєвих цінностей людини. Авторська анкета містить у собі 13 запитань, які мають декілька варіантів відповідей, 8 – тестових, 6 – питань з розгорнутою відповіддю. Респондент, який на них відповідає повинен обрати той варіант, який найбільше йому імпонує (Додаток Б).

Перше питання анкети – «Ваша стать», оскільки анкета є анонімною, то нам потрібно було виявити кількість осіб жіночої і чоловічої статі.

Друге питання – «В якому класі Ви навчаєтесь?», потрібне для виявлення кількісних характеристик по кожному класу.

Третє питання – «Чи замислюєтеся ви над цінністю свого життя», містить у собі чотири варіанти відповіді. Учень повинен вибрати той варіант, який йому найбільше підходить. Питання є дуже важливим, так як дає можливість людині зрозуміти для себе, чи цінує вона своє життя і чи має свої життєві цінності.

Наступне питання стосується, того що є найголовнішим у житті сучасного старшокласника. Анкета має десять позицій цієї думки і учню треба проранжувати ці позиції за 10-тибальною шкалою. Чим вище число поставить учень навпроти відповідної позиції, тим вище він

оцінює дану життєву цінність. Це питання анкети показує, що найбільше цінує у своєму житті старшокласник і які у нього життєві пріоритети.

П'яте питання стосується моди і чи існує вона. Пропонується десять варіантів відповідей, і треба обрати декілька. Усі питання стосуються абсолютно різних сфер життя: вміння працювати на комп'ютері, читання художньої літератури, паління сигарет, татуювання, відвідування дискотек, нічних клубів, сексуальний досвід, «крутий» одяг, досвід уживання наркотиків, заняття спортом, вживання алкоголю. Ці питання є дуже відвертими, однак вони допоможуть учню зрозуміти чи піддається він моді, чи він є «консерватором».

Наступне питання стосується наявності кумира у старшокласника. Пропонується описати його риси характеру, в чому учень хотів би бути схожим на нього і т.д. Як правило, усі хлопці і дівчата мають кумирів, це можуть бути співаки, актори, блогери, політики і т.д. Дуже важливо, щоб кумир був позитивним персонажем, адже його шанувальники наслідують його інтереси і спосіб життя.

У сьомому питанні треба дати розгорнуту відповідь, щодо бачення свого майбутнього життя. Дуже важливим для сучасного старшокласника є плани на майбутнє щодо професії, самовизначення, особистого життя та ін.

Наступне питання стосується того, де бажає працювати старшокласник в Україні чи за кордоном. Це дуже важливе запитання, так як роботи у різних державах по різному оплачуються. Людина повинна зрозуміти що вона хоче, жити в рідній державі поряд з близькими і рідними, але отримувати невисоку зарплатню чи поїхати за кордон і не бачити свою сім'ю, але при цьому достойно заробляти.

Наступне запитання стосується заробітної платні і пов'язане з попереднім. Заробітна платня залежить від рівня освіти і компетентності працівника. Дуже важливо, щоб рівень професійних навичок співпадав з очікуванням заробітної платні.

У десятому питанні старшокласник повинен написати, які професії він вважає найбільш престижними, прибутковими і творчими.

Наступне питання стосується того, який чинник найбільше впливає на вибір майбутньої професії. Це може бути: престиж професії, реальна можливість працевлаштування за обраною професією, порада батьків, вчителі, друзі, можливі заробітки, обрана професія – це родинна традиція.

Останнє питання стосується того, що треба мати щоб був матеріальний достаток: мати добре оплачувану посаду або роботу, не обов'язково чесно і наполегливо працювати, мати добре забезпечених батьків, здобути хорошу освіту й бути фахівцем у своїй галузі, володіти приватною власністю, наприклад, землею, нерухомістю, започаткувати власну справу і займатися бізнесом, вдало вкласти гроші і мати від цього стабільні дивіденти, бути знайомим з впливовими людьми, здобути владу над іншими людьми. Зрозуміло, що це питання є вкрай суб'єктивним. Можна мати всі ці позиції і жити в достатку, а можна взагалі нічого не мати, але стати матеріально забезпеченим. Дуже важливо, щоб респондент розумів, для того, щоб мати успіх, треба багато працювати і вдосконалювати свої вміння.

2. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча

Методика «Ціннісні орієнтації» розроблена Мілтоном Рокічем як тест особистості, спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини (Рокіч М.) (див. Додаток В) [27].

Система ціннісних орієнтацій характеризує вагому сторону спрямування індивіда і складає підніжжя її ставлення до всього, що її оточує, до інших людей, до самої себе, основу світосприйняття і ядро мотивування життєвої активності, підніжжя життєвої концепції і «філософії життя».

Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича є найбільш поширеною в даний час і заснована на прямому ранжуванні переліку цінностей.

М. Рокіч класифікує дві групи цінностей:

- термінальні – упевненості в тому, що завершальна мета індивідуального буття гідна того, щоб до неї прагнути;
- інструментальні – упевненості в тому, що певний образ дій чи атрибут людини є кращим в будь-якій ситуації.

Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі і цінності-засоби.

3.Тест-опитувальник особистісної зрілості Ю.З. Гільбуха.

Мета тесту: встановлення рівня особистісної зрілості (Гільбух Ю.З.) (див. Додаток Г) [26].

Вік застосування: від 15 років і старше.

Зрілість – є результатом дорослішання, але це поняття означає не тільки фізичний ріст людського організму, а й мається на увазі моральний ріст. З фізичним ростом людина засвоює моральні норми суспільства, розваються принципи спілкування з людьми, принципи поведінки в суспільстві. Саме суспільство нав'язує нам соціальні норми і правила поведінки. Але в першу чергу дитина проходить соціалізацію у власній сім'ї. Чим доросліша людина, як правило, тим вищий рівень особистісної зрілості.

Однак, не лише вік впливає на особистісну зрілість. Багато залежить від умов, у яких дитина проходить соціалізацію, як зростає дитина і як її виховують батьки. Дуже важливими є і особистісні якості індивіда. Дуже часто деякі підлітки відрізняються високим рівнем особистісної зрілості, а в той же час дорослі або навіть літні люди, в своїх поглядах до життя і важливих аспектів людських відносин залишаються дітьми.

Грунтуючись на загальноприйнятих сприйняттях, Ю.З. Гільбух вирізнив 5 аспектів особистісної зрілості:

1. Мотивація досягнень. Під цим терміном Ю.З. Гільбух має на увазі спрямування всієї діяльності особи на важливі для неї життєві цілі, прагнення до самореалізації в професії, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства і досягнення високих результатів в своїй діяльності.

2. Ставлення до свого «Я» («Я»-концепція). Людину можна назвати зрілою коли вона впевнена в собі і своїх можливостях, задоволена собою і своїм життям, здібностями. Характером і темпераментом, своїми знанням, вміннями і навичками.

Але окрім цього, дуже важливим є вміння людини об'єктивно і адекватно себе оцінювати, бути вимогливою до себе, не бути самозадоволеною і поважати інших людей. Всі ці якості є несумісними з комплексом неповноцінності, який проявляється у вигляді невиправданого прагнення підняти собі самооцінку похвалою, неправдою, саморекламою та ін.

3. Почуття обов'язку перед державою. З цим поняттям пов'язані такі якості, як патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм.

4. Життєва настанова. В цей дуже відносний термін вкладають такі якості, як розуміння відносності всього суцього, переважання розуму над почуттями, емоційна врівноваженість, спокійність (на противагу імпульсивності).

5. Здатність до психологічної близькості з іншими людьми. Мається на увазі доброзичливе ставлення до інших людей, здатність до відчуття, співпереживання, вміння вислухати іншого, потреба в духовній близькості з іншими людьми.

Тест-опитувальник містить 33 питання, яка мають сім варіантів відповідей. Людина, яка на них відповідає повинна обрати той варіант, який найбільше їй імпонує. Оцінкою особистісної зрілості служить алгебраїчна сума балів, набрана за всіма 33 питань тесту. Як висновок, на основі балів встановлюються наступні рівневі оцінки особистісної зрілості: вельми високий рівень; високий; задовільний; незадовільний.

Таким чином, для дослідження особливостей ціннісних орієнтацій у старших школярів нами було обрано такі методики: авторська анкета, методика М. Рокіча, методика «Особистісної зрілості» Ю.З. Гільбуха.

2.2. Аналіз і інтерпретація результатів дослідження

Провівши діагностичне дослідження старшокласників 10–11 класів, ми отримали певні результати. Розглянемо їх окремо по кожній методиці відповідно до завдань дослідження. Для початку розглянемо авторську методику по виявленню життєвих цінностей.

1. Аналіз авторської анкети

Як уже було сказано, у нашому дослідженні взяло участь 14 представників жіночої статі, 16 – чоловічої статі, відповідно, в 10 класі 15 здобувачів освіти, в 11 також 15.

На третє питання, чи замислювалися Ви над цінністю свого життя, респонденти відповіли так:

- 6,7 % – постійно замислювалися;
- 46,7 % – часто замислювалися;
- 36,7% – дуже рідко;
- 9,9% – ніколи не замислювалися.

Таким чином, майже половина опитуваних часто замислюються над цінністю свого життя, що свідчить про високий рівень їхніх життєвих орієнтацій. 36,7 % учнів рідко замислюються над цим

питанням, що свідчить про, те що у цих учнів, ще не достатньо сформувалася життєва позиція. Наступна група (9,9%), це старшокласники, які ніколи не замислюються над цінностями свого життя, що свідчить про низький рівень їх життєвих цінностей. Найменший відсоток складають учні, які постійно замислюються на цінностями свого життя.

На четверте питання «Що для вас головне в житті?», учні проранжували життєві цінності в такому порядку:

На 1 місце поставили здоров'я, на 2 – взаємини в родині, на 3 – навчання, професійна освіта, на 4 – успіх, на 5 – матеріальні блага, на 6 – щастя, на 7 – кар'єра, на 8 – кохання, на 9 – друзі, на 10 – свобода.

Рис 2.1. Ранжування життєвих цінностей старшокласниками за авторською анкетною

В результаті бачимо, що на першому місці стоїть здоров'я. Здоров'я, відіграє найважливішу роль у нашому житті, так як воно дає нам змогу жити повноцінним життям і це дуже добре, що наші респонденти це розуміють у такому молодому віці. Відповідно якщо учні на перше місце у своєму житті ставлять здоров'я, це означає, що скоріше всього вони ведуть здоровий спосіб життя, для того щоб зберегти його.

Взаємини в родині здобувачі освіти поставили на друге місце. І дійсно здоров'я і родина це найважливіша цінність в житті кожної людини в незалежності від її віку. Родина дуже впливає на становлення ціннісних орієнтацій у старшокласників. Саме у родині проходить виховання і становлення особистості. Якщо у взаєминах родини панує спокій і взаєморозуміння то у дитини, яка виховується в цій родині, розвиток буде проходити без затримки.

На питання «На що сьогодні існує мода?»:

- 66, 7% – вважають на уміння працювати на комп'ютері,
- 56,7% – на крутий одяг,
- 50% – заняття спортом,
- 40% – відвідування дискотек і нічних клубів,
- 33, 3% – татуювання,
- 23, 3% – читання художньої літератури,
- 13, 3% – паління сигарет, досвід уживання наркотиків, вживання алкоголю,
- 3, 3% – сексуальний досвід.

На перше місце учні поставили уміння працювати на комп'ютері, зрозуміло чому, адже будь яка професія сьогодні вимагає знання хоча б найпростіших комп'ютерних навичок. 56,7 % вважає, що існує мода на крутий одяг. Сьогодні молодь дуже зосереджена на своєму зовнішньому вигляді і одязі. За допомогою одягу, вони намагаються показати свою «особистість», в свою чергу Інтернет, диктує правила моди, які молодь із задоволенням переймає.

На третє місце респонденти поставили заняття спортом. Спорт сьогодні, в певному розумінні цього слова є модою. В соціальних мережах проводяться різного роду спортивні вправи, пропагується здорове харчування і догляд за своїм тілом. Все це позитивно впливає на формування ціннісних орієнтацій молоді, але дуже важливо в цьому плані не «перестаратися», адже надмірні заняття спортом можуть

зашкодити здоров'ю. 40 % учнів обрало відвідування дискотек і нічних клубів. Всі молоді люди полюбляють відвідувати нічні клуби. Там молодь відпочиває, знайомиться, танцює і гарно проводить час.

Старшокласники вважають, що найменший вплив мода має на татування, читання художньої літератури, паління сигарет, досвід уживання наркотиків, вживання алкоголю, сексуальний досвід.

На 6 питання: Чи є у Вас кумир і хто він. 73,3 % відповіли – немає, 26,7 % мають кумира, а саме: співаки – Біллі Айліш, Макс Барских, Анна Трінчер, Надія Дорофеева, боксер – Олександр Усик, футболіст – Андрій Шевченко, кіноактор – Джонні Депп, блогер Vernon_a. Отже, більшість опитуваних не мають кумира, хоча за загальною статистикою люди молодого віку мають кумира і хочуть когось наслідувати, щоб мотивувати себе досягненнями людей, які досягли великого успіху.

Кумири були обрані на основі: професійних досягнень і успіхів, активної життєвої позиції і ці якості респонденти і хотіли б перейняти у них. Чи не на перше місце сучасна молодь ставить кар'єрні досягнення і активну життєву позицію. Саме тому, і кумири, яких обирає молодь мають ці якості.

На наступне запитання: Яким ви хотіли б бачити своє майбутнє?

43,3 % – хоче бачити своє майбутнє успішним;

46,7 % – забезпеченим;

23,3 % – щасливим.

Більшість молоді, сьогодні, бачить своє майбутнє життя успішним і забезпеченим. Це не дивно, адже, успішним бути зараз «в тренді», і різні соціальні мережі особливо Інстаграм, розповсюджують різні методи заробітку грошей. Так, наприклад, багато молодих людей стають блогерами, тому, що як відомо, вони заробляють багато грошей, на фотографіях, відеороликах, рекламі, продажу одягу і взуття. У розумінні молоді, щастя напряму залежить від рівня забезпеченості. Молодь прагне подорожувати, гарно вдягатися, їсти смачну їжу і загалом має

великий список потреб. У такому віці це не є поганим явищем, адже саме з роками в людей відбувається переоцінка цінностей і людина розуміє, що найголовніше особисте щастя і воно не завжди пов'язане з матеріальними речами.

На 8 питання: Де ви бажаєте працювати в Україні чи за кордоном:

- 56,7% – в Україні, тому що вважають себе патріотами і не хочуть покидати свою країну;
- 43,3% – за кордоном, тому що там вищий рівень заробітної плати і більше можливостей.

Більшість опитуваних хоче працювати у Україні, так як люблять свою державу і хочуть в ній самореалізуватися. Закінчивши вуз і маючи певні навички, кожна молода людина може знайти собі роботу. Але заробітна платня спочатку буде невисокою, але якщо працівник гарно себе зарекомендує, то є можливість кар'єрного зросту.

На наступне питання: на який рівень заробітної плати Ви розраховуєте після закінчення вищого навчального закладу?

- 50% розраховують на заробітну плату від 15–20 тис. грн.;
- 16,6% від 20–25 тис.грн.;
- 33,3 % більшу ніж 25 тис.грн.

На 10 питання Вкажіть яка з сучасних професій є найбільш...:

- престижними учні вважають такі: менеджер, дизайнер, юрист, програміст, модель, косметолог, депутат, перекладач, директор, полісмен, лікар;
- прибутковими: депутат, програміст, президент, приватний підприємець, модель, пластичний хірург, перекладач, продюсер, юрист, нафтопереробник, перукар.
- творчими: фотограф, художник, менеджер, програміст, модель, зварювальник, артист, кухар, журналіст, вчитель, дизайнер, майстер тату.

На питання Який чинник, на вашу думку, матиме вирішальний вплив на вибір майбутньої професії?

- 40 % обрали чинник: реальна можливість працевлаштування за обраною професією;
- 26,7 % – престижність професії;
- 20 % – можливі заробітки;
- 13,3 % – порада батьків.

Дуже добре, що більшість учнів реально оцінюють можливості своєї майбутньої професії і обирають, ті професії, які користуються попитом на ринку праці. 26,7 % вирішальним чинником, для вибору професії, вважають, престижність. Сьогодні на ринку праці, з'явилося, багато нових і престижних професій, які в майбутньому будуть, все більш популярними. Найменший чинник, який старшокласники ставлять перед собою при виборі професії є порада батьків. Думка батьків є дуже важливою при виборі професії, але найголовніше це, те, що хоче сама молода людина, адже їй потім працювати за цією професією.

Останнє питання, стосується, того, що треба робити, щоб мати матеріальний достаток у житті.

- 83,3 % хочуть мати добре оплачувану посаду або роботу;
- 66,7 % – здобути хорошу освіту й бути фахівцем у своїй галузі і започаткувати власну справу і займатися бізнесом;
- 26,7 % – вдало вкласти гроші і мати від цього стабільні дивіденти;
- 23,3% – володіти приватною власністю, наприклад землею чи нерухомістю;
- 13,3 % – не обов'язково чесно і наполегливо працювати;
- 10% – мати добре забезпечених батьків і бути знайомими з впливовими людьми.

Більшість старшокласників, хоче мати добре оплачувану посаду і здобути хорошу освіту й бути фахівцем у своїй галузі і започаткувати власну справу і займатися бізнесом. Це дуже вдалий вибір, адже хороша

освіта і знання своєї професії, приведуть до успішної самореалізації у житті.

Таким чином, аналіз авторської анкети, підтверджує, що у цілому молодь має високий рівень ціннісних орієнтацій. На перший план старшокласники, ставлять злагоду у сімейних відносинах. Дуже важливим для молоді є вибір майбутньої професії і особиста самореалізація у житті. Більшість учнів наслідує здоровий спосіб життя і активну життєву позицію. Саме тому для старшокласників, так важливо, навчатися, розвиватися, ставити перед собою мету і багато працювати для її досягнення.

2. Методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації»

Дослідження було проведене за допомогою методики М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» (Додаток Б.). Ця методика спрямована на виявлення ієрархії індивідуальних цінностей. М. Рокіч виділяє 2 класи цінностей: термінальні – впевненість у тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути; інструментальні – впевненість у тому, що яка-небудь дія або якість особистості має переважати у будь-якій ситуації (Рокич М.) [27]. Отже, нами було вирішено використати дану методику визначення ціннісних орієнтацій старшокласників (див. рис. 2.2.).

З гістограми можна зробити висновки, що розподіл термінальних цінностей показав, що в більшості респондентів на першому місці пріоритетною цінністю є здоров'я (фізичне та психічне) – (40 %) і хоча підлітковий вік це період багатьох спокус (алкоголь, куріння, наркотики), але все ж старшокласники розуміють, що саме ця категорія повинна бути значущою для них. На другому місці – любов, адже саме в цьому віці настає період статевого дозрівання і з'являється інтерес до протилежної статі, а ще категорії «наявність гарних вірних друзів», «щастя інших» (23,3%), оскільки їм важливе спілкування, підтримка.

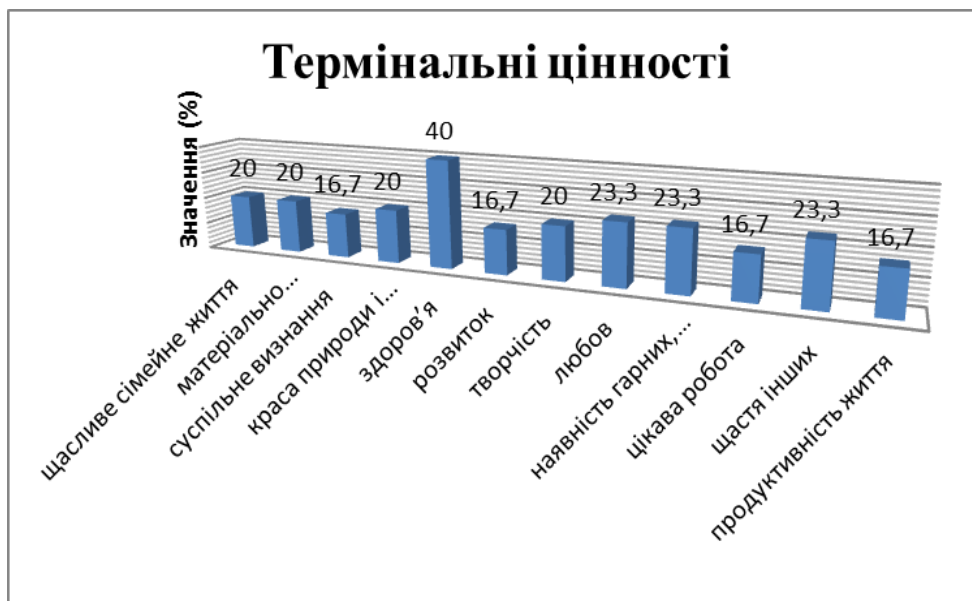

Рис 2.2. Найбільш важливі термінальні цінності для сучасних старшокласників

Третє місце займають такі цінності як: щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя, що свідчить про наявність саме сімейних цінностей, а також краса природи та мистецтва, творчість, адже кожен з них уже задумується над обранням майбутньої професії, їх обрало 20% досліджуваних здобувачів освіти.

На четвертому місці були розташовані цінності – цікава робота, розвиток, продуктивне життя і суспільне визнання вони склали значущість для 16,7 % респондентів. Решта цінностей, а саме життєва мудрість, активне діяльне життя, пізнання, розваги, воля, впевненість в собі зайняли останні позиції.

З наступної гістограми (див.рис.2.3.), на якій розглянуто категорію інструментальних цінностей, ми можемо побачити, що респонденти ранжували цінності наступним чином: на першу позицію старшокласники поставили цінність «вихованість» (23,3%), друге місце віддали «освіченості» – 20 %, що свідчить про розуміння підлітками того, що людина повинна отримати певну освіту і бути вихованими та культурними. Для 16,7 % здобувачів освіти стали значущими такі

категорії: життєрадісність, високі запити, акуратність, відповідальність, тверда воля, незалежність, широта поглядів, сміливість у відстоюванні своєї думки, непримиренність до недоліків в собі й інших. Найменш значущими цінностями для підлітків виявилися самоконтроль, раціоналізм, терпимість, ефективність у справах, ретельність, чесність, чуйність їх обрало 13,3 %.

Рис 2.3. Найбільш важливі інструментальні цінності сучасних старшокласників

Емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій у групі старшокласників показало, що для них на перших місцях серед термінальних цінностей є: здоров'я, любов, наявність гарних вірних друзів і щастя інших. Звертаємо увагу, на те, що і у попередній анкеті, старшокласники на перше місце поставили здоров'я, це означає, що учні розуміють значення здоров'я у своєму житті. Це означає, що у них достатньо сформовані життєві цінності, адже здоров'я і є найбільшою цінністю людини на цій землі.

Серед інструментальних цінностей значимими для здобувачів освіти виявилися: вихованість та освіченість. Вихованість відіграє дуже

важливе значення для людини. Вихованих людей всі помічають відразу, людини може не мати вищої освіти, але бути вихованою і навпаки.

3. Методика особистісної зрілості Ю. З. Гільбуха

Мета теста-опитувальника особистісної зрілості Ю. З. Гільбуха – виявлення рівня розвитку особистісної зрілості за такими критеріями як: «мотивація досягнення», «Я - концепція», «почуття громадянського обов'язку», «життєва установка», «здатність до психологічної близькості» (Додаток В.). За допомогою цього тесту визначається також загальний рівень особистісної зрілості (Гільбух Ю.З.) [26].

1) В ході дослідження були отримані такі результати: серед усіх учасників дослідження 36,7 % показали задовільний рівень особистісної зрілості, 60 % – незадовільний, 3,3% – високий рівень особистісної зрілості;

2) 30% учнів мають високий рівень мотивації досягнень, 36,7% – задовільний, 30% – незадовільний, а 3,3% – вельми високий рівень;

3) за шкалою «Я-концепція» 73,4% учнів мають незадовільні показники, 33,3% – задовільні, 3,3% – високі;

4) 70% респондентів мають незадовільні показники за шкалою «почуття громадянського обов'язку», 6,7% – задовільні, 20% – високі і 3,3% – дуже високі;

5) за шкалою «життєва настанова» 60% старшокласників – незадовільний показник, 33,3% – задовільний, 6,7% – високий;

6) 60% учнів мають незадовільний рівень «здатності до психологічної близькості» з іншою людиною, 26,7% – високий, 10% задовільний, 3,3 % – вельми високий. Результати дослідження представлені ні в таблиці (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Результати за методикою «Особистісної зрілості» (Ю.З. Гільбуха)

1) Мотивація досягнень	Дівчата (14) %	Хлопці (16) %	Хлопці і дівчата (30) %
Вельми високий	1 (7,1)	–	1 (3,3)
Високий	3 (21,4)	6 (37,5)	9 (30)
Задовільний	6 (42,9)	5 (31,)	11 (36,7)
Незадовільний	4 (28,6)	5 (31,2)	9 (30)
2) «Я-концепція»			
Вельми високий	–	–	–
Високий	1 (7,1)	–	1 (3,3)
Задовільний	1 (7,1)	6 (37,5)	7 (23,3)
Незадовільний	12 (85,8)	10 (62,5)	22 (72,4)
3) Почуття громадянського обов'язку			
Вельми високий	1 (7,1)	–	1 (3,3)
Високий	3 (21,4)	3 (18,8)	6 (20)
Задовільний	2 (14,3)	–	2 (6,7)
Незадовільний	8 (57,2)	13 (81,2)	21 (70)
4) Життєва настанова			
Високий	2 (14,3)	–	2 (6,7)
Задовільний	4 (28,5)	6 (37,5)	10 (33,3)
Незадовільний	8 (57,2)	10 (62,5)	18 (60)
5) Здатність до психологічної близькості з іншими людьми			
Вельми високий	1 (7,1)	–	1 (3,3)
Високий	3 (21,4)	5 (31,3)	8 (26,7)
Задовільний	1 (7,1)	2 (12,5)	3 (10)
Незадовільний	9 (64,4)	9 (56,2)	18 (60)

При порівнянні середніх показників для хлопців і дівчат були отримані наступні результати: у хлопчиків сильніше виражена мотивація досягнень і здатність до психологічної близькості, а також загальний рівень особистісної зрілості, у дівчат же сильніше виражено почуття громадянського обов'язку, а показник здатності до психологічної близькості нижче норми. І для хлопчиків, і для дівчат характерні низькі показники за шкалами «Я-концепція» і «життєва настанова».

Таким чином, аналіз методики особистісної зрілості, показав незадовільні результати. 60 % має незадовільний рівень, а отже це означає, що більшість хлопців і дівчат має низький рівень особистісної зрілості, можливо це пов'язано саме з віком. Спираючись на такі результати, необхідно, розробити рекомендації щодо впливу життєвих цінностей на становлення особистісної зрілості старшокласників, що ми і зробимо у наступному підпункті.

На основі трьох методик, а саме – авторської анкети для виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників, методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, методики «Особистісної зрілості» Ю.З. Гільбуха, нами було проведено кореляційний аналіз (див. табл. 2.2).

За результатами кореляційного аналізу нами встановлено статистично значущі взаємозв'язки між такими шкалами:

➤ між шкалою особистісної зрілості «Ставлення до свого «Я»» встановлено статистично значущий взаємозв'язок з інструментальною цінністю «Незалежність» ($r = 0,3747$; $p < 0,05$), що свідчить про те, що учні, які мають високий рівень особистісної зрілості, зокрема, у ставленні до свого «Я» прагнуть бути рішучими, самостійними у будь-якій діяльності;

➤ показник «Ставлення до свого «Я»» корелює з інструментальною цінністю «Ефективність у справах» ($r = -0,3981$; $p < 0,05$), тобто респонденти, які мають вимогливість до себе, впевнені в своїх знаннях і можливостях мають значну продуктивність у роботі;

Таблиця 2.2.

**Кореляційні взаємозв'язки між шкалами опитувальника
«Особистісна зрілість» та цінностями старшокласників**

	Цінності	Особистісна зрілість			
		Загальний показник особистісної зрілості	Мотивація досягнень	Ставлення до свого «Я»	Життєва настанова
1	Незалежність			0.3747	
2	Ефективність у справах			- 0.3981	- 0.3924
3	Життєва мудрість	- 0.3824	- 0.4462	- 0.3807	
4	Цікава робота	0.3694	0.4422		
5	Розваги			0.3774	
6	Взаємини в родині		0.5473	0.5073	0.4422

Для вибірки 30 осіб ($r = 0,361$; $p < 0,05$, $r = 0,463$; $p < 0,01$)

➤ аспект «Життєва настанова» має кореляційний зв'язок з інструментальною цінністю «Ефективність у справах» ($r = -0,3924$; $p < 0,05$), на основі цього можна зробити висновок про те, що старшокласники є досить зрілими, вміють тверезо і логічно мислити, приймати обдумані рішення і звичайно це буде позитивно впливати на їх результати в роботі;

➤ «Особистісна зрілість» має взаємозалежний зв'язок з термінальною цінністю «Життєва мудрість» ($r = -0,3824$; $p < 0,05$). Звичайно, тут ми спостерігаємо пряму залежність тому, що на основі особистісної зрілості, яка пов'язана з процесом дорослішання і засвоєнням і моральних норм, принципів міжособистісного спілкування у підлітків формується зрілість суджень і здоровий глузд;

➤ шкала «Мотивація досягнень» і термінальна цінність «Життєва мудрість» ($r = -0,4462$; $p < 0,05$) також корелюють між собою, учні прагнуть до самореалізації, ініціативності та досягнення високих результатів, що з часом призводить до виникнення власного життєвого досвіду;

➤ «Ставлення до свого Я» корелює термінальною цінністю «Життєва мудрість» ($r = -0,3807$; $p < 0,05$), чим більше здобувачі освіти задоволені своїми здібностями, знаннями, вміннями і навичками тим легше їм буде використовувати їх у майбутньому для досягнення життєвого досвіду;

➤ особистісна зрілість має кореляційний зв'язок з термінальною цінністю «Цікава робота» ($r = 0,3694$; $p < 0,05$). Високий рівень особистісної зрілості у старшокласників буде безпосередньо впливати на правильний вибір майбутньої професії і в подальшому можливості влаштуватися на роботу яка їм по душі;

➤ мотивація досягнень корелює з термінальною цінністю «Цікава робота» ($r = 0,4422$; $p < 0,05$), такий зв'язок свідчить про те, що майбутня правильна обрана професійна діяльність буде спонукати учнів до нових досягнень у роботі і поступового кар'єрного зростання;

➤ категорія особистісної зрілості «Ставлення до свого Я» прокорелювала з термінальною цінністю «Розваги» ($r = 0,3774$; $p < 0,05$), що в свою чергу означає, коли діти відчують стан внутрішнього задоволення, безтурботності, мають радісний настрій звичайно це сприятиме приємному проведенню часу;

➤ «Мотивація досягнень» має кореляційний зв'язок з цінністю «Взаємини в родині» ($r = 0,5473$; $p < 0,01$), тобто будь яка особистість особливо майбутній випускник хоче мати значущі для себе життєві цілі і прагнути максимально їх реалізувати і тут як ніколи потрібна підтримка родини та позитивні відносини у ній;

➤ Характеристика «Ставлення до свого «Я»» корелює з цінністю «Взаємини в родині» ($r = 0,5073$; $p < 0,01$) і відповідно якщо ці взаємини гарні то вони формують позитивні якості старшокласників.

➤ Шкала «Життєва настанова» має взаємозалежний зв'язок з цінністю «Взаємини в родині» ($r = 0,4422$; $p < 0,05$), адже сім'я допомагає дитині розуміти сенс життя, стати емоційно врівноваженою, розсудливою і готовою піти у самостійне життя.

2.3. Рекомендації щодо впливу життєвих цінностей на становлення особистісної зрілості старшокласників

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з теми нашого дослідження дозволив визначити, що формування ціннісних орієнтацій є однією з основних особливостей підліткового віку.

Як ми вже сказали, аналіз методики Ю. З. Гільбуха «Особистісна зрілість» показав невтішні результати по п'ятьох шкалах. У зв'язку з цим, нами були розроблені рекомендації щодо формування і структурування системи цінностей і особистісної зрілості підлітків. Корисні вони будуть не тільки старшокласникам, а й педагогам, практичному психологу, батькам учнів.

На сьогоднішній день формування ціннісних орієнтацій старшокласників здійснюється під негативним впливом таких чинників, як: низька соціальна активність і поділ на субкультури, криза в інституті сім'ї, придушення індивідуальності сучасної молоді людини.

Для формування життєвих цінностей і особистісної зрілості необхідне проведення бесід класними керівниками, проведення батьківських зборів з висвітленням проблем в колективах старшокласників, проведення загальношкільних заходів з залучення фахівців ззовні для розкриття проблемних сторін висвітлюваної тематики. Також не мало важливим є формування системи ціннісних

орієнтацій старшокласників повинні бути реалізовані на різних рівнях (на рівні держави, громадських інститутів, сімейного та особистого збагачення).

Тому на основі аналізу практичної частини нашого дослідження формування ціннісних орієнтацій старшокласників та особистісної зрілості, нами були розроблені методичні рекомендації.

Класним керівникам:

1. направляти пізнавальну діяльність шляхом саморозвитку, самовизначення;
2. сприяти формуванню системи ціннісних орієнтацій, які є основою світогляду, виховання, саморозвитку;
3. створювати умови для реалізації творчого потенціалу особистості.

У старшому шкільному віці смислове значення набувають процеси фізичного і морального самовдосконалення, життєвого самовизначення. У цей період індивідуальна і групова робота педагога має бути спрямована на вироблення навичок саморегуляції, вміння приймати рішення в ситуаціях вибору. В юності при наявності сприятливих умов виникає готовність до постановки цілей перед собою. Часто юнаки та дівчата відчують складність у формулюванні мети, в відборі засобів, необхідних для її досягнення, в аналізі досягнутого.

Групові справи зі старшокласниками дозволяють удосконалювати їх організаторські навички, поглиблювати досвід спілкування, але головне – вчитися планувати і організовувати своє життя, оцінювати себе і свої вчинки, будувати свої плани на майбутнє. У вирішенні цих проблем можуть допомогти години спілкування, присвячені питанням самопізнання, самовизначення, індивідуальне консультування психолога і педагога.

Роль адміністрації школи дуже важко переоцінити під час формування ціннісних орієнтацій сучасних старшокласників.

Координатором даної діяльності повинен стати заступник директора з виховної роботи, в його функції повинні входити:

- підтримання зв'язків загальноосвітнього закладу з соціальними партнерами, що впливають на ціннісну орієнтацію учнів старшої школи;
- планування роботи педагогічного колективу по формуванню готовності учнів до професійного самовизначення і формування правильних цінностей;
- спрямовувати роботу на самовизначення цінностей учнів: профпідготовка, професійне консультування, профдіагностика;
- проведення педагогічних рад, виробничих нарад з проблеми самовизначення старшокласників і формування ціннісних навичок;
- організація системи підвищення кваліфікації класних керівників, вчителів-предметників, шкільного психолога з проблеми ціннісних орієнтацій учнів;
- організація занять учнів в мережі цінностей і їх реалізації.

Класні керівники спираючись на концепцію, освітню програму і план виховної роботи школи:

- повинні робити для конкретного класу (групи) план педагогічної підтримки самовизначення учнів, що включає різноманітні форми, методи, засоби, що активізують пізнавальну, творчу активність школярів;
- організовувати індивідуальні та групові профорієнтаційні бесіди;
- вести психолого-педагогічні спостереження соціалізації учнів;
- організовувати тематичні вечори;
- надавати допомогу шкільному психологу в проведенні анкетування, учнів та їхніх батьків з проблеми самовизначення ціннісних орієнтацій старшокласників;
- проводити батьківські збори з проблеми ціннісних орієнтацій;

- організовувати зустрічі учнів з випускниками школи - студентами вузів, середніх професійних навчальних закладів.

Вчителі-предметники:

- сприяти розвитку пізнавального інтересу, творчої спрямованості особистості школярів, використовуючи різноманітні методи і засоби: проектну діяльність, ділові ігри, семінари, круглі столи, конференції, предметні тижні, олімпіади, факультативи, конкурси стінні газети, домашні твори і т.д .;
- забезпечувати профорієнтаційну спрямованість уроків, формує в учнів загально-трудова, професійно-важливі навички;
- сприяють формуванню у школярів адекватної самооцінки;
- проводять спостереження з виявлення нахилів та здібностей учнів;
- адаптувати навчальні програми в залежності від профілю випускного класу, особливостей учнів.

Бібліотекар:

- регулярно підбирати літературу для вчителів і учнів на допомогу вибору ціннісних орієнтацій ;
- вивчати читацькі інтереси учнів і рекомендувати їм літературу, що допомагає у становленні ціннісних орієнтацій у старшокласників;
- організовувати виставки книг про професії та читацькі диспути-конференції на теми вибору професії;
- регулярно влаштовувати виставки літератури соціалізації особистості і роль ціннісної орієнтації в ній (машинобудування, транспорт, будівництво, в світі мистецтва тощо).

Соціальний педагог:

- сприяти формуванню у школярів групи ризику адекватної самооцінки;
- надавати педагогічну підтримку дітям і батькам у процесі їх професійного і життєвого самовизначення;

- здійснює консультації учнів з соціальних питань;
- надає допомогу класному керівнику в аналізі та оцінці соціальних факторів, що ускладнюють процес самовизначення школяра.

Практичний психолог:

- вивчати професійні інтереси і схильності учнів;
- здійснювати моніторинг готовності учня до профільного і професійного самовизначення через анкетування учнів і їх батьків;
- проводити тренінгові заняття з профорієнтації учнів;
- проводити бесіди для батьків і педагогів на тему вибору;
- здійснювати психологічні консультації з урахуванням вікових особливостей учнів;
- запрошувати батьків учнів для виступів перед учнями про свою професію, залучає їх для роботи керівниками гуртків;
- надавати допомогу класному керівнику в аналізі та оцінці інтересів і схильностей учнів;
- створювати базу даних по профдіагностики.

Медичний працівник:

- використовуючи різноманітні форми, методи, засоби, сприяє формуванню у школярів установки на здоровий спосіб життя;
- проводити з учнями бесіди про взаємозв'язок успішності професійної кар'єри і здоров'я людини як фактора ціннісної орієнтації;
- надавати консультації з проблеми впливу стану здоров'я на успішність в усіх сферах життєдіяльності;
- надавати допомогу класному керівнику, шкільному психологу і соціальному педагогу в аналізі діяльності учнів.

Ціннісні орієнтації можуть формуватися тільки на досить пізньому етапі вікового розвитку – в перехідний період від старшого підліткового до юнацького віку, тому всім вище перерахованим представниками

освіти потрібно допомогати формувати правильні ціннісні орієнтації старшокласників.

Педагогічні колективи, батьківське самоврядування усвідомлюють, що сьогодні все більше загострюється дезорганізація життя сімей, руйнуються духовно-моральні норми і традиції сімейного укладу, знижується рівень педагогічної культури батьків і всього населення, внаслідок чого зменшується роль виховного впливу сім'ї на соціалізацію підростаючого покоління.

Основні напрямки діяльності педагога в роботі з батьками:

1) вивчення сімейної атмосфери, що оточує старшокласника, так як сім'я є одним з головних інститутів виховання, саме сім'я була, є і завжди буде найважливішою середовищем формування особистості.

2) організація та спільне проведення вільного часу старшокласника і батьків, участь батьків в управлінні: в навчально-виховному процесі у навчальному закладі:

а) дні творчості учнів та їх батьків;

б) участь у відкритих уроках і позакласних заходах;

в) допомога в управлінні матеріально-технічною базою навчального закладу;

г) шефська допомога;

д) участь батьків у роботі Опікунської ради;

е) участь батьків у роботі батьківського комітету.

3) захист інтересів і прав старшокласника в так званих важких родин.

3. Психолого-педагогічна освіта батьків за програмою «Здоров'я».

а) проведення спільних спортивних занять викладачами фізичної культури і батьками;

б) інформація для батьків про специфіку фізичного розвитку;

в) винесення питань збереження фізичного здоров'я на батьківських зборах;

г) залучення фахівців-медиків.

4. Традиційні форми роботи з батьками:

- батьківські збори;
- загальношкільні та загальнокласних заходи;
- індивідуальні консультації педагога;
- конференції;
- індивідуальні і тематичні консультації.

Психолого-педагогічний супровід старшокласників не може бути обмежений рамками завдань подолання труднощів у навчанні. Він включає в себе завдання забезпечення соціалізації, збереження і зміцнення здоров'я, захисту прав старшокласників, формування установок на здоровий спосіб життя, розвиток навичок саморегуляції та управління стресом, профілактики поведінкових факторів ризику.

Таким чином, для формування всіх цінностей необхідне проведення бесід класними керівниками, проведення батьківських зборів з висвітленням проблем в колективах старшокласників, проведення загальношкільних заходів з залучення фахівців ззовні для розкриття проблемних сторін висвітлюваної тематики. Також не мало важливим є формування системи ціннісних орієнтацій старшокласників, які повинні бути реалізовані на різних рівнях (на рівні держави, громадських інститутів, сімейного та особистого збагачення).

Висновки до розділу 2

В другому розділі нашого дослідження, ми провели аналіз особливостей ціннісних орієнтацій сучасних старшокласників і вирішили ряд емпіричних завдань.

По-перше, аналіз авторської анкети, підтверджує, що у цілому молодь має високий рівень ціннісних орієнтацій. На перший план старшокласники, ставлять злагоду у сімейних відносинах. Дуже

важливим для молоді є вибір майбутньої професії і особиста самореалізація у житті. Більшість учнів наслідує здоровий спосіб життя і активну життєву позицію.

По-друге емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій у групі старшокласників показало, що для них на перших місцях серед термінальних цінностей є: здоров'я, любов, наявність гарних вірних друзів і щастя інших.

Серед інструментальних цінностей значимими для здобувачів освіти виявилися: вихованість та освіченість.

По-третє аналіз методики особистісної зрілості, показав незадовільні результати. 60 % має незадовільний рівень, а отже це означає, що більшість хлопців і дівчат має низький рівень ціннісних орієнтацій.

На основі трьох методик, а саме авторської анкети для виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників, методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, методики «Особистісної зрілості» Ю.З. Гільбуха, нами було зроблено кореляційний аналіз.

Відповідно до отриманих результатів дослідження ми розробили рекомендації щодо формування ціннісних орієнтацій у старшокласників.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу наукової літератури та результатів проведеного емпіричного дослідження ми дійшли таких висновків:

Встановлено, що життєві цінності є особливим ставленням конкретної особистості або групи до сукупності матеріальних і духовних благ, що розглядаються як предмети, цілі та засоби для задоволення власних потреб. Вони знаходять своє відображення в ідеалах, особистісному сенсі життя і в соціальній поведінці людини.

Проведений нами аналіз особливостей психологічного підходу до вивчення ціннісно-мотиваційної проблематики дозволяє розглядати цінності крізь призму особистісного ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності та особливостей орієнтації в ній. Ми виходили із визнаного положення, що "цінність" є складним комплексним утворенням, яке міститься в пізнавальних структурах, процесах соціального життя і культури, світогляді людини, що потрібно врахувати при організації роботи з морального виховання особистості, формування її гуманістичного досвіду.

У першому розділі нашого дослідження ми провели аналіз психолого-педагогічної літератури і вивчили теоретичні аспекти особливостей структури ціннісних орієнтацій старших підлітків і прийшли до висновку, що життєві цінності кожної окремої особистості є невід'ємними складовими, заснованими на життєвому досвіді людини і обмежують значимі або незначимі особисто для неї речі, явища або ідеї. Вони являють собою певні психологічні елементи, існуючі в структурі особистості в якості компонентів ієрархічної системи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що умови розвитку і виховання в сім'ї роблять визначальний вплив на формування системи цінностей особистості. Багатьма авторами відзначається, що для сучасних підлітків значущість відносин з батьками має не менше

значення, ніж відносини з однолітками. Сімейні стосунки, тип сім'ї надають вирішальну роль на формування життєвих цінностей сучасних старшокласників.

Традиційною прийнято вважати класифікацію, в якій життєві цінності поділяють на матеріальні і духовні. У першій категорії відносяться цінності, що існують у формі речей – одяг, нерухомість, продукти харчування, прикраси, до другої – моральні, релігійні, політичні, художні, соціальні і інші.

Незважаючи на те, що такі традиційні ціннісні орієнтири як сім'я і діти, чесність, здоров'я, професійна реалізація залишаються на лідируючих позиціях, сучасна молодь, на відміну від радянської і пострадянської молоді, більше орієнтована на досягнення матеріального благополуччя і кар'єрних висот.

В другому розділі нашого дослідження, ми провели аналіз особливостей ціннісних орієнтацій сучасних старшокласників і вирішили ряд емпіричних завдань.

По-перше, аналіз авторської анкети, підтверджує, що у цілому молодь має високий рівень ціннісних орієнтацій. На перший план старшокласники, ставлять злагоду у сімейних відносинах. Дуже важливим для молоді є вибір майбутньої професії і особиста самореалізація у житті. Більшість учнів наслідує здоровий спосіб життя і активну життєву позицію. Саме тому, для старшокласників важливо, навчатися, розвиватися, ставити перед собою мету і багато працювати для її досягнення.

По-друге емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій у групи старшокласників показало, що для них на перших місцях серед термінальних цінностей є: здоров'я, любов, наявність гарних вірних друзів і щастя інших. Звертаємо увагу, на те, що і у попередній анкеті, старшокласники на перше місце поставили здоров'я, це означає, що учні розуміють значення здоров'я у своєму житті. Це означає, що у них

достатньо сформовані життєві цінності, адже здоров'я і є найбільшою цінністю людини на цій землі.

Серед інструментальних цінностей значимими для здобувачів освіти виявилися: вихованість та освіченість. Вихованість відіграє дуже важливе значення для людини. Вихованих людей всі помічають відразу, людини може не мати вищої освіти, але бути вихованою і навпаки.

По-третє аналіз методики особистісної зрілості, показав незадовільні результати. 60 % має незадовільний рівень, а отже це означає, що більшість хлопців і дівчат має низький рівень ціннісних орієнтацій.

На основі трьох методик, а саме, авторської анкети для виявлення життєвих цінностей у сучасних старшокласників, методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, методики «Особистісної зрілості» Ю.З. Гільбуха, було зроблено кореляційний аналіз. За результатами кореляційного аналізу нами встановлено статистично значущий взаємозв'язок між шкалами, які впливають одна на одну. Звичайно, тут ми спостерігаємо пряму залежність тому, що на основі особистісної зрілості, яка пов'язана з процесом дорослішання і засвоєнням і моральних норм, принципів міжособистісного спілкування, у підлітків формується зрілість суджень і здоровий глузд і виникає життєвий досвід.

Відповідно до отриманих результатів дослідження, ми розробили рекомендації щодо формування ціннісних орієнтацій у старшокласників.

Отримані результати дослідження про особливості ціннісних орієнтацій у сучасних старшокласників можуть бути використані в роботі педагогів і психологів зі старшокласниками з різних типів сімей, за ціннісною становленню особистості, формування здатності до свідомої виробленні системи ціннісних орієнтацій, а також при розробці відповідних розвиваючих програм.

Дане дослідження підтверджує актуальність певних напрямків у виховному процесі: формування в учнів загальнолюдських цінностей;

виховання громадянськості; подолання духовно-моральної кризи. Тому зусилля всього педагогічного колективу мають бути спрямовані на виховання людини громадянина, формування людини як особистості, найвищої цінності української нації.

В подальшому передбачається вивчення розвитку ціннісних орієнтацій вже у студентів та розробка оригінальних діагностичних та методичних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакирева А.М., Ганюков А.А., Дударь Н.П. Система ценностных ориентаций, культурные потребности и духовный мир молодежи. К. : Российский ин-т социальных исследований. 2015. № 3. С. 53–58.
2. Башкирова Е.И. Трансформация ценностей общества / Полис (Политические исследования). 2015 – №6. С. 51–65.
3. Богданова О.С., Черенкова С.В. Нравственное воспитание старшеклассников : кн. Для учителя. М. : Просвещение, 1988. 206 с.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: под редакцией: Д.И. Фельдштейна / Вступительная статья Д.И. Фельдштейна. 2-е изд. М. : «Институт практической психологии». 1997. С.117-132.
5. Божович Л. И. Нравственное формирование личности школьника в коллективе. М. : Издательство «Институт практической психологии». 2013. 352 с.
6. Бродовская Е.В., Синяков А.В., Иванов И.С. Влияние Интернет-коммуникации на формирование ценностных ориентаций молодежи: анализ факторов интенсивности. СПб., 2014. С. 123.
7. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2004. 42 с.
8. Буяшенко В.В. Ментальність як парадигма співбуття : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. К., 1997. 26 с.
9. Васенина И.В. Ценностные ориентации студенческой молодежи и экстремизм. *Высш. образование в России*. 2013. № 11. С. 116-119.
10. Выжлецов Г.П. Проблема ценности в современной аксиологии и экономике. *Проблемы современной экономики*. 2005. № 3.

URL: <http://www.m-economy.ua/art.php?nArtId=780> (дата обращения 25.08.2020)

11. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К. : Просвіта, 2001. 416 с.

12. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. М. : МГУ, 1987. 175 с.

13. Голубь А.М. Формирование ценностных ориентаций молодежи в процессе досуговой деятельности. *Вопросы психологии*. 2014. № 4 С. 53-57.

14. Гордон О.В. Становление личности. М. : Смысл, 2003. 462 с.

15. Дмитрук Н., Падалка Г., Кіреєв С. та ін. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді. Київ, 2016. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjennya_2016.pdf (дата звернення 20.09.2020).

16. Дослідження: «Ціннісні орієнтири сучасних підлітків». URL: https://knowledge.allbest.ru/psychology/2c0a65635a2bc79b4d53b89421206c27_0.html (дата звернення 30.09.2020).

17. Дробницкий О.Г. Моральная философия: Избранные труды / Сост. Р.Г.Апресян. М. : Гардарики, 2002. 345 с.

18. Журавлева Н.А. Динамика ценностных ориентаций молодежи в условиях социально-экономических изменений. *Психол. журн*. 2006. Т. 1. С. 35 – 53.

19. Кант И. Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного. Соч.: в 6 т. М., 1964. Т. 2. С. 127-224.

20. Киричок І. І., К. Б. Кузьмич Виховання ціннісних орієнтацій старшокласників засобами ЗМІ. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 99–102.

21. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2008. № 4-5. С. 28–33.
22. Кон И.С. Психология ранней юности : кн. для учителя. М. : Просвещение, 1989 – 255 с.
23. Кулагина И.Ю., В.Н. Коллюцкий *Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений*. М. : ТЦ Сфера, 2004. – 464 с.
24. Максимова А.А., Г.Г. Калезина *Дифференциация ценностных ориентаций старшоклассников. Вопросы психологии*. 2015. № 6. С. 132–138.
25. Матяж С.В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія*. 2013. Т. 255 Вип.213. С. 27–30.
26. Методика визначення рівня особистісної зрілості Ю. Гільбуха 2015. URL: <https://lektsii.org/15-70871.html> (дата звернення 05.10 2020)
27. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 15.05.2020).
28. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология. Словарь. М. : Политиздат, 1990. 427 с.
29. Пірен Марія «Ціннісні орієнтації молоді в українському суспільстві на сучасному етапі». URL: <http://social-science.com.ua/article/648> (дата звернення 13.09.2020).
30. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб. : Издательство «Питер», 2000. 712 с.

31. Семигіна Т.В. Між минулим і майбутнім: українське суспільство в час трансформації. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2001. № 3. С. 22–39.
32. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави. *Вісн. НАДУ*. 2004. №2. С. 369–374.
33. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2002. 42 с.
34. Сокол Л.М. Специфіка готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору. *Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка*. К., 2006. Т. VIII. Вип. 7. С. 312 –316.
35. Соколов В.М. Социология нравственного развития личности. М. : Политиздат, 1986. 321 с.
36. Столин В.В., Сараева Н.В., Неверова И.А. Эмоционально-ценностное отношение к себе и другому, локус контроля и мотивация. *Личность в системе коллективных отношений*. М., 1980. С. 205–226.
37. Титаренко Т. М. Жизненный мир личности: в пределах и за пределами обыденности. М.: ГП Специализированное издательство «Лыбидь», 2003. С. 12–18.
38. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. Л., 1970. 345 с.
39. Шандрюк С.І. Виховання ціннісних орієнтацій старшокласників засобами масової інформації : автореферат дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Луганськ, 2001. 28 с.
40. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2005. 640 с.

41. Ярошевский М.Г., Юревич А.В., Аллахвердян А.Г. Программно-ролевой подход и современная наука. *Вопросы психологии*. 2000. №6. С. 3–19.

42. Shvarc Sh., Butenko T.P., Sedova D.S., Lipatova A.S. Utochnennaja teorija bazovyh individual'nyh cennostej: primenenie v Rossii [Refined theory of basic human values: validation in Russia]. *Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki* [Psychology. Journal of Higher school of Economics.]. 2012 Vol. 9, no. 2. pp. 43-70.

ДОДАТКИ

Додаток А

Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету

Я,

_____, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)

**Авторська анкета для виявлення життєвих цінностей у сучасних
старшокласників**

Шановний респонденте!

*Просимо Вас взяти участь в анонімному опитуванні щодо життєвих
цінностей сучасних старшокласників.*

Дякуємо за співпрацю!

1. **Ваша стать.** а) жіноча б) чоловіча.
2. В якому класі ви навчаєтеся? а) у 10 класі б) в 11 класі?
3. Чи замислювалися ви над цінністю свого життя?
 - а) постійно замислююся;
 - б) часто замислююся;
 - в) дуже рідко;
 - г) ніколи не замислююся.
4. Що для Вас головне у житті (проранжуйте дані позиції від 1–10):
 - а) взаємини в родині,
 - б) матеріальне благополуччя,
 - в) здоров'я,
 - г) друзі,
 - д) кохання,
 - е) навчання, професійну освіту,
 - є) кар'єра
 - ж) свобода
 - з) успіх
 - і) власне щастя
5. Чи вважаєш ти, що сьогодні існує мода на (оберіть декілька варіантів):
 - а) уміння працювати на комп'ютері;
 - б) читання художньої літератури;
 - в) паління сигарет;
 - г) татуювання;

- д) відвідування дискотек, нічних клубів;
- е) сексуальний досвід;
- є) «крутий» одяг;
- ж) досвід уживання наркотиків;
- з) заняття спортом;
- і) вживання алкоголю.

Ваш варіант _____

6. Якщо у Вас кумир? Хто він? _____

7. Чому саме ця людина (персонаж) став Вашим кумиром? Які якості кумира Ви хотіли б перейняти? Що Вам найбільше подобається у Вашому кумирі? Чому Ви вважаєте, що Ваш кумир дійсно гідний поваги?

8. Яким би Ви хотіли бачити своє майбутнє:

9. Де Ви бажаєте працювати в Україні чи за кордоном? Чому? _____

10. На який рівень заробітної плати Ви розраховуєте (претендуєте) після закінчення _____ вищого _____ навчального закладу _____

11. Вкажіть, яка з сучасних професій є найбільш:

а) престижною _____

б) прибутковою _____

в) творчою _____

12. Який чинник, на вашу думку, має (матиме) вирішальний вплив на вибір майбутньої професії?

- а) престиж професії;
- б) реальна можливість працевлаштування за обраною професією;
- в) порада батьків;
- г) вчителі;
- е) друзі;
- є) можливі заробітки;
- ж) обрана професія – це родинна традиція;
- інше (зазначте) _____;

13. Щоб мати матеріальний достаток у житті, необхідно передусім (виділіть не більше ніж 3 позиції);

- а) мати добре оплачувану посаду або роботу;
- б) не обов'язково чесно і наполегливо працювати;
- в) мати добре забезпечених батьків
- г) здобути хорошу освіту й бути фахівцем у своїй галузі;
- е) володіти приватною власністю, наприклад, землею, нерухомістю;
- є) започаткувати власну справу і займатися бізнесом;
- ж) вдало вкласти гроші і мати від цього стабільні дивіденти;
- з) бути знайомим з впливовими людьми;
- і) здобути владу над іншими людьми;
- інше (зазначте) _____;

Дякуємо, за Ваші відповіді.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Методика "Ціннісні орієнтації" розроблена Мілтоном Рокичем як тест особистості, спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і "філософії життя".

Методика. Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування.

Респонденту пред'явлені два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція до тесту. "Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання - розкласти їх по порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті. Уважно вивчіть таблицю і, вибравши ту цінність, яка для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж з усіма рештою цінностями. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Розробіть не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу справжню позицію".

Тестовий матеріал

Список А (термінальні цінності):

1. активна діяльна життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2. життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
3. здоров'я (фізичне і психічне);
4. цікава робота;
5. краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
6. любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
7. матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
8. наявність хороших і вірних друзів;
9. суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
10. пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток);
11. продуктивна життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
12. розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
13. розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
14. свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
15. щасливе сімейне життя
16. щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)
17. творчість (можливість творчої діяльності)
18. впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
2. вихованість (гарні манери);
3. високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
4. життєрадісність (почуття гумору);
5. старанність (дисциплінованість);
6. незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
7. непримиренність до недоліків у собі та інших;
8. освіченість (широта знань, висока загальна культура);
9. відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово);
10. раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
11. самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
12. сміливість у отстаюваннях своєї думки, поглядів;
13. тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
14. терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)
15. широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
16. чесність (правдивість, щирість)
17. ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
18. чуйність (дбайливість)

Тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. З. Гільбуха

Мета: діагностика рівня особистісної зрілості.

Вік: від 15 років і старше.

Зрілість – це результат дорослішання, тобто якість, залежна, перш за все, від віку, причому це поняття поширюється як на людський організм, так і на особистість, тобто на ті якості, які пов'язані з засвоєнням моральних норм, принципів міжособистісного спілкування, поведінки в колективі і т.д. Чим старша дитина, хлопець або дівчина, тим, як правило, вищий і рівень особистісної зрілості.

Однак особистісна зрілість не є функцією одного лише віку. Багато що тут залежить і від конкретних умов, в яких зростав і виховувався дана людина. Тому деякі підлітки відрізняються вже достатньою особистісною зрілістю, тоді як окремі дорослі і навіть літні люди в своїх поглядах і установах по відношенню до важливих аспектів людських взаємин залишаються дітьми.

Опитувальник

1. Манера, в якій більшість моїх вчителів (керівників) поводять себе зі мною, така, що вони:

- а) намагаються постійними причіпками зробити моє життя нещасним;
- б) виявляють тенденцію критикувати мене всюди, де тільки можуть;
- в) байдужі до мене до тих пір, поки я підкоряюся встановленим ними правилам і виконую роботу задовільно;
- г) недостатньо вимогливі до моєї роботи;
- д) мало винагороджують мене за мою сумлінність;
- е) засуджують мене за помилки і нагороджують, коли я цього заслуговую;
- ж) не можу відповісти на це питання.

2. Граючи в шахи, шашки, в інші ігри, я зазвичай при програші реаую:

- а) тим, що намагаюся з'ясувати причини невдачі, щоб удосконалити свої вміння;
- б) захопленням перед досконалістю майстерності противника, причому це почуття «забиває» всі інші переживання;
- в) переживанням почуття власної неповноцінності по відношенню до супротивника;
- г) свідомістю того, що я перевершую багатьох в інших речах і, отже, при бажанні зможу домогтися успіху і в цій грі;
- д) свідомістю відносної незначущості поразки або перемоги в такого роду іграх, а також швидким забування того, що сталося;
- е) рішучістю у що б то не стало добитися реваншу;
- ж) не можу відповісти на це питання.

3. Будучи вимушеним відмовитися від будь-яких планів (наприклад, перемогти на олімпіаді, вступити до ВНЗ, розбагатіти, стати найкращим учнем класу, потрапити в групу учнів, які вирушають у закордонну екскурсію, вступити в шлюб з певною особою і т.д.), я знаходжу, що я:

- а) буду нещасним до кінця життя;
- б) маю стільки інших інтересів, що скоро знайду що-небудь натомість;
- в) повний рішучості домогтися здійснення свого за всяку ціну, навіть якщо на це піде вся решта життя;
- г) намагаюся витягти з невдачі якомога більше життєвих уроків;
- д) ні на що краще не міг сподіватися;
- е) буду нещасливий протягом якогось часу, але подолаю цей стан;
- ж) не можу відповісти на це питання.

4 Обсяг, у якому люди мені подобаються за своїм характером:

- а) або дуже високий, або нульовий;
- б) при першому знайомстві люди можуть мені подобатися, але не настільки, щоб я відразу захотів стати їх кращим другом;

- в) кожна людина начебто подобається мені при першій зустрічі, але потім я часто розчаровуюсь;
- г) люди подобаються мені тільки в тому випадку, якщо я знаю їх дуже добре;
- д) мені не подобається ніхто;
- е) багато людей в деякій мірі мені подобаються;
- ж) не можу відповісти на це питання.

5. Я схильний повідомляти про свої невдачі, провали або нездатність малознайомим людям наступним чином:

- а) розповідаю про них, коли здається, що це викликає у когось щирий інтерес;
- б) побіжно розповідаю про свої невдачі і тільки тоді, коли це доречно по ходу розмови;
- в) іноді згадую про свої невдачі з метою вилити душу і викликати співчуття співрозмовника;
- г) як правило, не згадую про свої невдачі, щоб не створювати проблем для співрозмовника;
- д) часто не можу втриматися від бажання поскаржитися на свої невдачі;
- е) свої невдачі намагаюся зобразити як успіхи;
- ж) не можу відповісти на це питання.

6. Люди, чия думка відрізняється від моєї:

- а) іноді виявляються праві;
- б) зазвичай є достатньо підготовленими і тому впевненими в собі;
- в) просто недостатньо освічені;
- г) знаходять для себе задоволення в тому, що мають власну думку;
- д) висловлюють інший погляд на це питання з почуття протиріччя;
- е) нерідко перевершують мене в компетентності або в інтелектуальному відношенні;
- ж) не можу відповісти на це питання.

7. Я вважаю за краще мати в грі або в змаганні такого противника, який:

- а) є майстром і перевершує мене, так як в цьому випадку у мене буде більше шансів вдосконалити свої вміння;
- б) кілька перевершує мене, в цьому випадку випробування більше стимулює мене;
- в) є рівним мені по силі, в цьому випадку обидва супротивники показують свій максимум і мають рівні шанси здобути перемогу;
- г) слабкіше мене і я знаю, що зможу у нього виграти;
- д) буде сам намагатися, щоб я виграв і зберіг віру в свої сили;
- е) дещо слабше, і у мене буде шанс виграти;
- ж) не можу відповісти на це питання.

8. Для мене життя варто чогось лише в тій мірі, в якій я можу:

- а) домагатися успіху у всіх своїх починаннях;
- б) повністю реалізувати свій творчий потенціал;
- в) отримувати в своє розпорядження всі необхідні матеріальні блага в готовому вигляді займатися лише хобі;
- г) мати можливість добувати кошти для свого власного розвитку;
- д) мати можливість порівняно спокійного життя;
- е) вести забезпечений, безтурботний спосіб життя;
- ж) не можу відповісти на це питання.

9. Моя тенденція дискутувати з однокласниками полягає в тому, що:

- а) мені важко втриматися від суперечки з приводу;
- б) зазвичай я беру участь в дискусіях, якщо тема мене цікавить;
- в) я рідко сперечаюся з ким би то не було, так як зазвичай дискутант прагнуть не до істини, а до визнання своєї точки зору;
- г) не люблю втягуватися в дискусії через їх сумбурності;
- д) не люблю дискусії, так як рідко виходжу з них переможцем;
- е) уникаю брати участь в дискусіях через свою боязкість;

ж) не можу відповісти на це питання.

10. Коли хтось із членів моєї сім'ї критикує мене, то моя звичайна реакція полягає в тому, щоб:

- а) проаналізувати причини і мотиви критики;
- б) поцікавитися у автора критики її заснування і врахувати їх в свої подальші дії;
- в) нічого не сказати, забути про неї;
- г) при нагоді самому піддати опонента критиці;
- д) при впевненості у своїй правоті захистити себе;
- е) нічого не сказавши, тримати проти критика «зуб»;
- ж) не можу відповісти на це питання.

11. У своїх спробах домогтися успіхів у житті я покладаюся в першу чергу на:

- а) допомогу сім'ї, батьків;
- б) власні зусилля і наполегливість;
- в) відсутність могутніх ворогів;
- г) везіння;
- д) наявність впливових знайомих;
- е) наявність вірних друзів
- ж) не можу відповісти на це питання.

12. Щодо довіри до людей я дотримуюся того принципу, що:

- а) потрібно людям довіряти, але при цьому всіх без винятку перевіряти;
- б) довіряти не можна нікому, навіть самому собі;
- в) в якійсь мірі довіряти потрібно кожній людині;
- г) все залежить від конкретної людини: з одним можна довіряти повністю, іншим – ні на йоту;
- д) люди зазвичай не виправдовують вашої довіри;
- е) надмірна довірливість – мій найбільший гріх;
- ж) не можу відповісти на це питання.

13. Моя реакція на думку про власну смерть складається:

- а) в сильному відштовхуванні цієї думки;
- б) в тому, що я часто думаю про смерть і мрію, щоб вона була миттєвою;
- в) в тому, що я приймаю це як даність в якості кінцевої неминучості і часто про це не думаю;
- г) в тому, що я часто про це думаю, мрію мати сильну волю для гідної зустрічі зі смертю;
- д) в тому, що я боюся смерті, але не часто говорю про це іншим;
- е) я думаю про смерть і боюся її лише під безпосереднім враженням від звістки про чиюсь смерть;
- ж) не можу відповісти на це питання.

14. Обсяг коли я намагаюся справити сприятливе враження на інших людей, виражається в тому, що я:

- а) будую стосовно цього певні плани і присвячую цьому багато часу;
- б) рідко заздалегідь планую робити це, але якщо випаде можливість, намагаюся справити хороше враження;
- в) присвячую цьому мало часу;
- г) не люблю цю тенденцію в інших і ніколи не роблю цього сам;
- д) дуже глибоко і довго страждаю, якщо виявляється, що про мене склалося несприятливе враження серед шанованих мною людей;
- е) відчуваю приємне відчуття, якщо виявляється, що про мене склалося сприятливе враження;
- ж) не можу відповісти на це питання.

15. Стикаючись з незвичайною проблемою в особистих справах, я:

- а) ніколи не вагаюся відразу ж звернутися за допомогою до кого-небудь, хто знає про це більше, ніж я;
- б) якщо є можливість, відразу ж прошу кого-небудь з друзів допомогти мені;
- в) дуже рідко турбую кого-небудь з друзів проханням допомогти мені;
- г) ніколи не звертаюся за допомогою до сторонніх;

- д) докладаю всіх зусиль для її вирішення, перш ніж звернуся до когонебудь за допомогою;
- е) після деяких коливань звертаюся до друзів за допомогою;
- ж) не можу відповісти на це питання.

16. Моє ставлення до родичів і друзів таке, що я:

- а) ціную тих з них, які є для мене близькими за своїми духовними інтересами;
- б) ціную тих з них, які стимулюють мене в інтелектуальному відношенні;
- в) мені потрібно більше друзів і родичів, ніж я маю на даний час;
- г) то кількість друзів і родичів, яке я зараз маю, мені достатньо;
- д) вони не є необхідним для мого щастя;
- е) ціную тих з них, які, як і я, цікавляться в основному матеріальними речами
- ж) не можу відповісти на це питання.

17. Коли якийсь член моєї сім'ї несправедливо, як мені здається, критикує мене або просто чіпляється до мене, моєї звичайною реакцією є:

- а) нагадувати, але нічого не говорити;
- б) підтримувати мир в сім'ї, погоджуючись з критиком і улещівая його;
- в) нічого не говорити, але спробувати пізніше звести рахунки;
- г) намагатися зрозуміти, чому мене критикують, і, проявляючи витримку гідно захистити себе;
- д) не брати почуте близько до серця, так як з часом усе владнається;
- е) розсердившись, вступити в суперечку;
- ж) не можу відповісти на це питання.

18. Спосіб, яким я реауюю на релігію, полягає в тому, що я:

- а) не потребую ні в якій релігії: але, думаю, що для більшості людей вона необхідна;

- б) читаю і проводжу спостереження в зв'язку з різними релігіями і в результаті з часом вирішу для себе це питання;
- в) займаюся винаходом власної релігії, яка, як я сподіваюся, з часом буде мене задовольняти;
- г) маю релігію, яка мене задовольняє;
- д) вважаю релігію моїх батьків найбільш придатною для мене;
- е) приймаю релігію моїх батьків, хоча вона мене і не задовольняє;
- ж) не можу відповісти на це питання.

19. Обсяг у якому я читаю і вивчаю інформацію про соціально-політичних і економічних змінах в інших країнах, виражається в тому, що я:

- а) абсолютно не цікавлюся цією інформацією;
- б) занадто зайнятий вирішенням власних проблем, щоб багато думати про проблеми, що існують в інших частинах світу;
- в) роблю це в дуже рідкісних випадках і по випадкових приводах;
- г) проявляю до неї інтерес в мінімальному ступені;
- д) роблю це із задоволенням, але без будь-яких конкретних висновків для своєї країни;
- е) прагну вивчати умови в інших частинах світу, щоб зіставляти з ними положення у власній країні і мріяти про його поліпшення;
- ж) не можу відповісти на це питання.

20. Будучи змушеним до публічного виступу, я знаходжу, що:

- а) це надзвичайно важко і викликає у мене збентеження і заїкання;
- б) це важко, але я можу володіти собою без помітних ознак збентеження;
- в) це надзвичайно важко, але оскільки під питанням моє самоповагу, що не відмовляюся;
- г) зазвичай я можу говорити без особливих зусиль;
- д) я часто відчуваю задоволення, висловлюючись публічно;
- е) це важко, оскільки я не відчуваю впевненості в доброзичливості аудиторії;

ж) не можу відповісти на це питання.

21. Обсяг застосування я читаю і вивчаю інформацію про соціально-політичних і економічних змінах в рідній країні, виражається в тому, що я:

- а) читаю багато що відноситься до цієї теми, так як мене глибоко хвилюють події, що відбуваються в нашому суспільстві;
- б) читаю таку інформацію тільки тоді, коли більше нічого читати або коли я це повинен робити;
- в) читаю таку інформацію порівняно регулярно;
- г) вважаю це заняття безглуздом, так як проста людина все одно ні на що вплинути не може;
- д) читаю таку інформацію тільки для того, щоб при нагоді бути в змозі взяти участь в її обговоренні;
- е) глибоко байдужий до всього, що виходить за межі моїх особистих справ;
- ж) не можу відповісти на це питання.

22. Моя реакція на позитивну публікацію в пресі мого імені або імені кого-небудь з моїх рідних і близьких полягає в тому, що я:

- а) відчуваю сильне задоволення і часто з гордістю показую відповідне місце своїм друзям і знайомим;
- б) внутрішньо відчуваю приємне відчуття, але стійко стримуюсь від будь-яких його виразів;
- в) при вигляді свого імені у пресі не відчуваю радісного хвилювання, так як розумію нікчемність цієї події;
- г) в перший момент відчуваю приємне відчуття, але тут же забуваю про цю подію;
- д) відчуваю приємне відчуття, хоча і вважаю, що це прояв душевного марнославства;
- е) протягом деякого часу відчуваю приємне відчуття, про який можу стримано розповісти ближнім і друзям;

ж) не можу відповісти на це питання.

23. Моє ставлення до прикмет, передчуттів і т.д. Полягає в тому що:

- а) в своєму життєвому досвіді я переконався: що вони майже завжди вказують на успіх чи невдачу в будь-якої діяльності;
- б) вони зазвичай віщують успіх чи невдачу в будь-якої діяльності;
- в) я не можу вирішити, чи є це випадковістю або ж вони дійсно віщують певні події;
- г) я не вірю, що вони провіщають щось для кого-небудь і тому не запам'ятовую їм;
- д) я розумію, що вони помилкові, але ловлю себе на увазі до них;
- е) борючись з їх впливом на мене, дію їм наперекір;
- ж) не можу відповісти на це питання.

24. Ступінь моєї активності в класі характеризується одним з наступних варіантів:

- а) завжди прагну грати провідну роль в дискусіях;
- б) іноді втягуюся в дискусію, не будучи достатньо компетентним у обговорюваному питанні;
- в) не беру участі в дискусіях, якщо не впевнений в істинності і цінності того, про що збираюся сказати;
- г) ніколи не беру участі в дискусії, так як, не вірю в їх корисність;
- д) беру участь, якщо потрібно підтримати дискусію, але не керувати нею;
- е) завжди беру участь в дискусіях, хоча і не прагну до лідерства;
- ж) не можу відповісти на це питання.

25. Обсяг у якому я звертаюся до віщунів, полягає в тому, що вони:

- а) можуть бути корисні, тільки коли стикаєшся з серйозною проблемою і не знаєш, яке прийняти рішення;

- б) іноді можна звернутися до них - коли знаєш, що друзі теж збираються це зробити (заради розваги);
- в) заслуговують того, щоб консультиватися у них при кожній нагоді;
- г) ніколи не слід їх відвідувати, тому що вони шахраї;
- д) мають надзвичайну інтуїцію, що дозволяє їм іноді правильно передбачити долю людини;
- е) непогані психологи;
- ж) не можу відповісти на це питання.

26. Обсяг коли я йду на фінансовий ризик, полягає в тому, що :

- а) часто йду на значний ризик, тому що якщо виграю, я виграю багато;
- б) йду на серйозний ризик тільки тоді, коли баланс явно в мою користь;
- в) не допускаю серйозного ризику і в разі програшу не піддаюся ніякому азарту;
- г) використовую невеликі шанси, так як при цих умовах в разі програшу можу продовжувати свої спроби;
- д) не покладаюся на жодні випадки, вважаю за краще мати стовідсоткову гарантію;
- е) не можу жити без постійного ризику;
- ж) не можу відповісти на це питання.

27. Моє ставлення до світу в цілому полягає в тому, що:

- а) він сповнений зла і я не чекаю від нього нічого радісного;
- б) він має багато спокус, так що важко будь-кому залишитися безгрішним;
- в) світ являє собою цікаву панораму, я прагну використовувати свої сили для його вдосконалення;
- г) світ може бути хорошим, якщо життя людей буде виконана гідності і справжньої доброти, потрібно присвячувати цьому всі сили;
- д) я живу тільки раз, тому має намір насолоджуватися життям, а не мріяти про благо всього людства;

е) я є частиною світу, хороший він чи поганий, тому приймаю його таким, яким він є;

ж) не можу відповісти на це питання.

28. З огляду на, що кожен хоче мати багато грошей для задоволення своїх потреб, я так само хочу більше грошей для того, щоб:

а) жити, ні в чому не відмовляючи, мати кращий будинок, кращий автомобіль, багато красивої і модного одягу і т.п.

б) здійснити свої життєві плани, такі, як вдосконалення свого бізнесу або професійних здібностей, отримання високоякісної освіти і т.п .;

в) мати можливість купувати лотерейні квитки, жетони для ігрових автоматів і т.п .;

г) мати можливість допомагати родичам і близьким людям, які потребують;

д) застрахувати своє життя;

е) щоб у мене була можливість робити те, що захочу;

ж) не можу відповісти на це питання.

29. При читанні щоденних газет моє ставлення до матеріалів, що стосуються моєї майбутньої професії, полягає в тому, що:

а) завжди уважно прочитую такі матеріали;

б) читаю тільки ті матеріали, які мені цікаві;

в) дуже рідко читаю щось про свою професію, мені вистачає того, що маю на роботі;

г) рідко читаю матеріали про свою професію;

д) не читаю такі матеріали, бо вони мені нудні;

е) ненавиджу такі матеріали, так як не люблю свою професію;

ж) не можу відповісти на це питання.

30. Як би ви вчинили, якби начальство наполегливо стало пропонувати вам посаду, для заняття якої у вас, як ви самі розумієте, немає достатніх даних, але який вам дуже хотілося б зайняти:

- а) рішуче відмовилися б, посилаючись на неадекватність (невідповідність) вашої кандидатури;
- б) погодилися б з побоювання викликати своєю відмовою невдоволення;
- в) погодилися б, але тільки з умовою, що буде надано тривалий випробувальний термін, за час якого ви докладете максимум зусиль для заповнення наявних прогалин;
- г) відразу погодилися б, діючи за принципом «не святі горшки ліплять!»;
- д) погодилися б після деяких коливань, виходячи з того, що люди, що займають подібні пости, анітрохи не краще за вас;
- е) погодилися б, але тільки тимчасово виконуючим обов'язки, - щоб якось допомогти справі;
- ж) не можу відповісти на це питання.

31. У будинку відпочинку ви жили в одному номері з людиною, з яким у вас виявилось багато спільного. Розлучаючись, обмінялися номерами телефонів. Яка ймовірність того, що в подальшому ви першим спробуєте відновити контакти:

- а) 100%;
- б) 80%;
- в) 60%;
- г) 40%;
- д) 20%;
- е) 0%;
- ж) не можу відповісти на це питання.

32. Якби у вас була для цього необмежена можливість, то як часто ви зустрічалися б для таємних бесід зі своїми близькими друзями, цікавлячись їхніми проблемами, намірами:

- а) щодня;
- б) приблизно 3 рази в тиждень;
- в) приблизно 2 рази на тиждень;
- г) 1 раз на тиждень;

- д) 1 раз в 2 тижні;
- е) 1 раз на місяць;
- ж) не можу відповісти на це питання.

33. М. (варіант для чоловіків). Як би ви повели себе в ситуації нерозділеного кохання при наявності щасливого суперника, в перевагах якого ви, однак, сильно сумніваєтеся:

- а) надали б цю пару саму себе і постаралися якомога швидше погасити своє почуття, шукаючи заміну середу інших дівчат;
- б) доклали усіх зусиль для дискредитації конкурента в очах вашої обраниці;
- в) зберігали б і не приховували своє почуття, але, тримаючись з гідністю ніяк його не нав'язували б;
- г) погодилися б з роллю відданого друга, з яким ваша обраниця скаржитися на те, що їй не відповідають взаємністю (робили б це в надії на її прозріння);
- д) постаралися б стати для цієї пари відданим другом, щоб мати можливість частіше зустрічатися з предметом свого кохання;
- е) мовчки і безсило страждали б від горя в своєму відкиданні;
- ж) не можу відповісти на це питання.

33.Ж. (Варіант для жінок). Як би ви повели себе в ситуації нерозділеного кохання при наявності щасливою суперниці, в перевагах якої ви, однак, сильно сумніваєтеся:

- а) надали б цю пару саму себе і постаралися якомога швидше погасити своє почуття, переключивши себе на спілкування з іншими людьми;
- б) доклали усіх зусиль для дискредитації конкурентки в очах вашого обранця;
- в) зберігали б своє почуття, але, тримаючись з гідністю ніяк його не нав'язували;
- г) мовчки і безсило страждали б від горя в своєму відкиданні;

- д) взяли б всіх заходів для того, щоб виключити можливість навіть випадкових зустрічей з предметом вашої нерозділеного кохання;
- е) зберігали б своє почуття, але, тримаючись з гідністю, в той же час намагалися б звернути внімнає свого обранця на наявні у вас внутрішні і зовнішні гідності;
- ж) не могу відповісти на це питання.

Правила виставлення та тлумачення оцінок

Оцінкою особистісної зрілості служить алгебраїчна сума балів, набрана за всіма 33 питань тесту. (Отже, ця оцінка може перебувати в межах від +99 до -99 балів). На основі теоретичних міркувань і деяких даних емпіричного характеру встановлені наступні рівневі оцінки особистісної зрілості:

- (+99) – (+75) – вельми високий рівень;
 (+74) – (+50) – високий;
 (+49) – (+25) – задовільний;
 менше (+25) – незадовільний.

Аналогічним чином визначаються оцінки за окремими шкалами тесту.

1. Мотивація досягнень. Питання: 2, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 26, 27, 29, 30.

- (+33) – (+24) – вельми високий рівень;
 (+23) – (+15) – високий;
 (+14) – (+7) – задовільний;
 менше (+7) – незадовільний.

2. Відносин до свого «Я» («Я» - концепція). Питання: 1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 30.

- (+54) – (+42) – вельми високий рівень;
 (+41) – (+30) – високий;
 (+29) – (+20) – задовільний;
 менше (+20) – незадовільний.

3. Почуття громадянського обов'язку. Питання: 9, 16, 19, 21, 24, 28.

- (+18) – (+12) – вельми високий рівень;

(+11) – (+7) – високий;

(+6) – (+4) – задовільний;

менше (+4) – незадовільний.

4. Життєва установка. Питання: 3, 4, 9, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 26, 27, 28.

(+36) – (+27) – вельми високий рівень;

(+26) – (+19) – високий;

(+18) – (+11) – задовільний;

менше (+11) – незадовільний.

5. Здатність до психологічної близькості з іншою людиною. Питання: 4, 5, 15, 16, 31, 32, 33м або 33ж.

(+21) – (+15) – вельми високий рівень;

(+14) – (+10) – високий;

(+9) – (+7) – задовільний;

менше (+7) – незадовільний.

Ключ для виставлення балів

1. (а) -3 (б) -2 (в) -1 (г) +3 (д) +2 (е) +1 (ж) 0	2. (а) +3 (б) -1 (в) -3 (г) +1 (д) -2 (е) +2 (ж) 0	3. (а) -3 (б) +2 (в) -2 (г) +3 (д) +1 (е) -1 (ж) 0	4. (а) -2 (б) +2 (в) -1 (г) +3 (д) -3 (е) +1 (ж) 0
5. (а) +2 (б) +1 (в) -2 (г) +3 (д) -3 (е) -1 (ж) 0	6. (а) +1 (б) +2 (в) -3 (г) -1 (д) -2 (е) +3 (ж) 0	7. (а) +3 (б) +2 (в) +1 (г) -2 (д) -3 (е) -1 (ж) 0	8. (а) +3 (б) +2 (в) -1 (г) +1 (д) -2 (е) -3 (ж) 0
9. (а) -1 (б) +3 (в) +1 (г) +2 (д) -2	10. (а) +2 (б) +3 (в) -2 (г) -1 (д) +1	11. (а) +1 (б) +3 (в) -2 (г) -3 (д) -1	12. (а) +1 (б) -2 (в) -1 (г) +3 (д) +2

(e) -3 (ж) 0	(e) -3 (ж) 0	(e) +2 (ж) 0	(e) -3 (ж) 0
13. (a) -3 (б) -1 (в) +2 (г) +3 (д) -2 (e) +1 (ж) 0	14. (a) -2 (б) +1 (в) +2 (г) +3 (д) -3 (e) -1 (ж) 0	15. (a) -3 (б) -2 (в) +1 (г) +2 (д) +3 (e) -1 (ж) 0	16. (a) +3 (б) +2 (в) +1 (г) -1 (д) -3 (e) -2 (ж) 0
17. (a) -1 (б) -2 (в) -3 (г) +3 (д) +2 (e) +1 (ж) 0	18. (a) -1 (б) +1 (в) +2 (г) +3 (д) -2 (e) -3 (ж) 0	19. (a) -3 (б) -2 (в) -1 (г) +1 (д) +2 (e) +3 (ж) 0	20. (a) +3 (б) -1 (в) -2 (г) +2 (д) +3 (e) +1 (ж) 0
21. (a) +3 (б) +1 (в) +2 (г) -2 (д) -1 (e) -3 (ж) 0	22. (a) -3 (б) +2 (в) -2 (г) -1 (д) +1 (e) +3 (ж) 0	23. (a) -3 (б) -2 (в) -1 (г) +3 (д) +1 (e) +2 (ж) 0	24. (a) -3 (б) -2 (в) +3 (г) -1 (д) +2 (e) +1 (ж) 0
25. (a) -2 (б) -1 (в) -3 (г) +3 (д) +2 (e) +1 (ж) 0	26. (a) -2 (б) -1 (в) +3 (г) +2 (д) +1 (e) -3 (ж) 0	27. (a) -2 (б) +1 (в) +2 (г) +3 (д) -3 (e) -1 (ж) 0	28. (a) -3 (б) +2 (в) -1 (г) +3 (д) +1 (e) -2 (ж) 0
29. (a) +3 (б) +2 (в) -1 (г) +1 (д) -2 (e) -3 (ж) 0	30. (a) +1 (б) -1 (в) +3 (г) -3 (д) -2 (e) +2 (ж) 0	31. (a) +3 (б) +2 (в) +1 (г) -1 (д) -2 (e) -3 (ж) 0	32. (a) +3 (б) +2 (в) +1 (г) -1 (д) -2 (e) -3 (ж) 0
33м. (a) +1	33ж (a) -2		

(б) -3	(б) -3		
(в) +3	(в) +2		
(г) +2	(г) -1		
(д) -1	(д) +1		
(е) -2	(е) +3		
(ж) 0	(ж) 0		